

LIETUVIŲ KALBOS ĮVARDŽIAI IR JŲ REIKŠMĖS

A. VALECKIENĖ

§ 1. Įvardžiai turi labai bendras, atitrauktas reikšmes. Jie nurodo daiktus arba ypatybes tam tikru santykiu, neišreikšdami nurodomųjų daiktų arba ypatybių konkretaus turinio. Priklausomai nuo konteksto, nurodomas daiktas arba ypatybė gali būti vis kitokie. Įvardžiais nurodomų daiktų arba ypatybių skaičius neapibrėžtas. Keičiantis nurodomam daiktui arba ypatybei (priklausomai nuo konteksto), santykis, kuriuo tam tikras įvardis nurodo daiktą arba ypatybę, išlieka pastovus. Įvardžiai skirstomi į semantines grupes pagal tuos santykius, kuriais jie nurodo daiktus arba ypatybes. Šiame straipsnyje semantinė įvardžių klasifikacija bus kiek kitokia, negu dabartiniuose lietuvių kalbos vadovėliuose. Be to, čia bus stengiama si iškelti lietuvių kalbos įvardžių darybinę-semantinę stratifikaciją, t. y. parodyti, kurie įvardžiai ir jų reikšmės yra seni ir kurie naujai susidarę.

1. Asmeniniai įvardžiai

§ 2. Asmeniniams priklauso *ąš, tū, mės, jūs, jis, ji, tāmsta*. Kartais asmeninių reikšmę dar turi įvardis *pąts, -i*.

Grynais asmeniniais (ir tai su išlygomis) galima laikyti tik įvardžius *ąš, tū, mės, jūs, tāmsta*. Jie nurodo asmenis kalbančiojo asmens atžvilgiu.

§ 3. Įvardis *ąš* nurodo patį kalbantįjį asmenį, *tū* — asmenį, į kurį kreipiasi kalbantysis.

— *Kur a š dabar dėsiuos, iš ko gyvensiu!* — *dejuoja motutė...* BilR I 164. — *Jonai, ir tu marš į darbą, — galybės nerodyk, yra ir už tave galingesnių* CvR IX 64.

Mės ir *jūs* pagal savo reikšmę laikytini savarankiškais įvardžiais, o ne *ąš* ir *tū* įvardžių daugiskaitos formomis (taip sąlyginiai daroma linksniaavimo sistemoje). *Mės* nurodo ne kelis kalbančiuosius asmenis (t. y. du ir daugiau „aš“), bet kalbantįjį asmenį kartu su kitais asmenimis („aš“ ir „tu“ arba „jis“). *Jūs* nurodo du ir daugiau asmenų, į kuriuos kreipiasi kalbantysis („tu“ ir „tu“ arba „tu“ ir „jis“).

Mės kareiviai. Šaltas rūstis suledėjo mūs veiduos SNrP I 205. *O jūs, bobos, netrukdykit, virkit grybus ir maišykite* (d.) Skp.

Meninėje kalboje įvardžiais *ąš, tū, mės, jūs* gali būti nurodyti ir daiktai. Šiais atvejais nurodomieji daiktai lyg suasmeninami.

Įvardžiai *ąš, tū, mėš, jūš* yra senos formos, kai kurios jų kiek pakitusios. Šalia *ąš* lietuvių kalbos tarmėse ir senuosiuose raštuose pasitaiko forma *ėš* su trumpu pradiniu *e* (plg.: *ėš* Nmč, Zt, *jėš* (su pridėtinu *j*) Plm, Lzd, *esch* BP I 28, 33, 5, 6), kuri yra senesnė už lk. *ąš* ir sutinka su lat. *es*, pr. *es* (šalia *as*). Lietuvių kalboje forma *ėš* virto *ąš* veikiausiai dėl to, kad ji dažnai esti proklitinėje padėtyje: lietuvių kalboje iš senovės kaitaliojasi nekirčiuoti žodžio pradžios balsiai *a* ir *e*¹ (plg. *akmuo* lk., *ekmuo* Grš, Erž, *alksnis* lk., *ełksnis* Gs, Nm, Erž, *erėlis* lk., *arėlis* Ds, *erškėtis* lk., *arškėtis* Ds)². Formų *ąš, ėš* priebalsis *š* < *ž* yra pakitęs dar baltų kalbų prokalbėje (plg. lat. *es*, pr. *es*, *as*, bet s. sl. *azъ*)³.

Tarmėse vietoje įvardžio formos *mėš* (su pailgintu *e*, tur būt, pagal *jūs*⁴) pasitaiko formų su trumpu šakniniu *e* (plg. *mės* Lp, Vs, Krtn, Kal, Dglš, Skdv, Vdk), kurios yra senesnės ir sutinka su pr. *mes*⁵, lat. tarm. *mes*. Atskirais atvejais pagal *mės* vartojamas ir *jūs* (su trumpuoju *u*) Kal.

Mūsų įvardžius *ąš, tū, mėš, jūš* atitinkantys kitų ide. kalbų kamienai turi tokias pat asmeninių įvardžių reikšmes.

§ 4. Įvardis *támsta* lietuvių kalboje yra naujai susidaręs greičiausiai iš junginio *tavo mylista*, plg. pereigines formas *tāmista* Slnt, Gs, Krok, Vrn, Švnč, Eiš, *tāmysta* Lp, Kv. Šis įvardis nenurodo naujų asmenų santykių. Jis vartojamas vietoje *tū*, mandagiai, su pagarba kreipiantis į kitą (dažnai mažai pažįstamą ar vyresnį, gerbiamą) asmenį. Įvardžio *támsta* daugiskaitos formos pasitaiko, mandagiai kreipiantis į du ar keletą asmenų, vietoje įprastinio *jūs*.

— Nežinau, — atsakė liūdnai Antanas, — gal *t a m s t a* patarsi? Juk *dėdė esi...* BilR I 79. Čia pat stovėjo nebejauna moteriškė, baltais kailiniais apsvilkusi, ir maloniai į mudu žiūrėjo. — Tai *t a m s t o s* gal rartų *ei-nat*? — paklausė ji. — Rartų, — atsakė sesuo atsidususi, — bet kad *t a m s t a* žinotum, kaip mudu išgąsdinai! BilR I 171.

Senuosiuose raštuose vietoje *támsta* vartojami junginiai *jūsų sveikata, tamstos sveikata*. Pasitaiko tokių junginių ir dabar grožinės literatūros kūriniuose. Daiktavardis *sveikatà* čia nebeturi savo tiesioginės reikšmės.

Bet idánt tūš dáiktus kuriūš iúmus priminiau iúšų sveikátos geręš galėtų atmint: trumpái tatái ką pasakiáu qntrú kartú sakau DP 34.

¹ Žr. K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas, 1 sąs., Kaunas, 1924, p. 9.

² J. Endzelynas (žr. jo Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, 1957, p. 147) abejoja, ar visose lietuvių kalbos tarmėse *ąš* < *ėš*, ir nurodo dar trečią formą tarm. *oš* < *ąš* (iš Anykščių), gretindamas ją pirmojo garso atžvilgiu su s. sl. *azъ*, kur *a* žodžio pradžioje galėjo būti iš ilgojo balsio (žr. A. Меѣе, Общеславянский язык, Москва, 1951, p. 363). Mūsų supratimu, lietuvių kalbos formoje *oš* < *ąš* greičiausiai yra antrinis balsio pailgėjimas. Tarmėse įvardžio *ąš* balsis dažnai pailgėja, kai jis atsiduria atvirajame skiemenyje, prisidėjus prie šio įvardžio pabrėžiamosioms, dalelytėms (plg.: *ąšai* BaranLM 179 (Jnš), *ąšianai* Sv. Dbk., Žsl, Pnd, *ąšian* An, Sv, *ąšiano* BūgAS 172 (Dsn), *ąšianos* Lkm, Plš, *ąšianos* Rgv, *ąšianajos* Brž), nors kai kur jis išlieka ir nepailgėjęs (plg.: *ąšai* Mlt, *ąšianai* Ukm, *ąšian* Pš, Šd, Ukm, Všk, *ąšano* Str, *ąšianos* Dglš). Pagal santykį *ąšian* : *ąš* galėjo susidaryti šalia *ąšian* ir *ąš*.

³ Dėl formų *ėš, ąš* priebalsio *š* < *ž* vartimo žr. J. Endzelynas, min. veik., p. 147.

⁴ Žr. J. Endzelynas, ten pat, p. 148.

⁵ Žr. J. Endzelin, Altpreussische Grammatik, Riga, 1944, p. 133.

Kuriųs wissūs dāiktus iūsų sveikātomus pirmieus trumpāi parōdissime DP 144. ...primīssime iūsų sveikātomus szeszis ne abeiōtinus artikulus DP 257. Reikalāudamys ko nuo ko norint ar paguodos sau ieškodamys, visados nuo tų žodžių pradēję kalbėti, galvą savą lenkdamys: Tamistos sveikatos atėjom pasiteirauti... DaukB 64. — Bet ir drąsumas jūsų sveikatos neregėtas! — stebėjos Jonušas LzPR II 46.

Ta pačia reikšme kaip *tāmsta*, -os lietuvių kalboje vartojamas įvardis *pāts*, -ī, *pāty*s, -čios, tik jis nėra toks oficialus, pasitaiko intymesnėje kalboje. Ar *pāts* atmeni japonų karą? Up. Man rodos, kad *pāts* nečiabūvis, nes *pātī* aš pirmą kartą matau Srv. *Pāts*, -ī pagrindine reikšme žr. § 35.

Panašiai kaip *pāts*, -ī vartojamas dar būdvardis *sveikas*, -ā su išblukusia tiesiogine reikšme.

Būti milžinu, žinoma, nedidelis daiktas, bet tokiu žmogum, kaip sveikas, tai jau visai kas kita BalčHP 125. Aš klausiu, kas sveikas per vienas, kad taip kalbi? PaukštAA 37.

Be minėtųjų, mandagiai kreipiantis į kitą asmenį, lietuvių kalboje gana įprastas vietoje tū ir įvardis *jūs*. Už visus kitus mandagumo reikalu vartojamus įvardžius jis labiausiai neutralus.

O kodėl jums nesutikus direktoriauti mūsų vidurinėje mokykloje? — nenuleisdamas įdėmaus žvilgsnio nuo Norkūno veido, paklausė Kuliešius BaltrTK II 37.

§ 5. Iš visų asmeninių įvardžių, kurie vienokiu ar kitokiu būdu nurodo asmenis, išsiskiria įvardis *jis*, *jī*. Jis vartojamas tiek asmeniui, tiek daiktui nurodyti. Įvardis *jis*, *jī* nurodo asmenį arba daiktą, apie kurį kalbama.

Mažieji broliai pavydėjo Mikučiui, matydami, kaip vikriai jis kinko arklį, kaip pusto dalgį CvR III 137. Dešimtis kartų Deveika su Krizu pakyla iš užstalo, bet vėl juos sodina CvR IX 18. Petras nešė balną į klėtį; rado ją užrakintą ŽemR I 167. Dėl to ji lūžo, kad laiba buvo alyvužės šakelė JV 450.

Įvardis *jis* yra kilęs iš parodomiojo įvardžio **is* su pridėtiniu *j* (kai kurie linksniai turi **jō-*, *iā* formas). Todėl ir jo reikšmė išliko artima parodomiesiems. Asmuo arba daiktas, apie kuriuos kalbama, yra tas, kurį žinome iš anksčiau arba kuris tuoju bus nurodytas (plg. parodomųjų įvardžių bendrąją reikšmę § 13). Kitose ide. kalbose šios šaknies įvardžiai taip pat vartojami trečiojo asmens reikšme, plg. got. *is* „jis“, lot. *is* „jis“ ir „tas“.

Manoma, kad įvardžio *jis*, *jī* šaknies reikšmė iš senovės buvo artimesnė *tās*, *tā* šaknies reikšmei, tik tai *jis*, *jī* buvo labiau vartojamas anaforiškai, nurodant tai, kas jau minėta (be pabrėžto išskyrimo)⁶. Anaforiškai vartojami parodomieji įvardžiai sakinyje paprastai turi daiktavardišką funkciją, t. y. eina veiksmiu, papildiniu, kaip asmeniniai įvardžiai (žr. §§ 15, 2; 16, 2). Įvardžiui *jis*, *jī* gauti asmeninių reikšmę kaip tik galėjo padėti jo silpna nurodomoji (anaforinė) reikšmė ir daiktavardiška vartosena.

⁶ Žr. K. Brugmann, Die Demonstrativpronomina der idg. Sprachen, Leipzig, 1904; „Abhandlungen der Philologisch-historischen Klasse der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften“, XXII Bd. Nr. VI, p. 37—38.

Daugelyje ide. kalbų trečiojo asmens įvardžiai turi skirtingas šaknis. Iš baltų įvardis *jis* trečiojo asmens reikšme pažįstamas dar latvių aukštaičių tarmėje. Kitose latvių tarmėse ir literatūrinėje kalboje vietoje *jis*, *jī* vartojamas įvardis *viņš*. Prūsų kalboje šią reikšmę turi *tāns* (šalia enklitinio **dis*), atsiradęs greičiausiai kontaminacijos būdu iš **tas* ir **anas*⁷.

§ 6. Kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse vartojamas įvardis *ānas*, *añs*, -*à* vietoje *jis*, *jī*. Žemaičių tarmėje *añs*, -*à* trečiojo asmens įvardžių reikšme turi visą paradigmą: *añs*, *anō*, *anám* ir t. t., *anà*, *anōs*, *anái* ir t. t., *aniē*, *anū*, *anims* ir t. t., *anōs*, *anū*, *anóms* ir t. t. Lkv, Mžk, Vvr, Grg, Užv, Slnt. Šiose tarmėse *añs*, -*à* išlaiko ir parodomųjų įvardžių reikšmę. Rytinių aukštaičių tarmėse trečiojo asmens įvardis turi supletyvinę paradigmą: vardininkai *ānas*, -*à*, *ānys*⁸ (*ānies*), *ānos*; kiti linksniai **io-*, *iā-* formos: *jō*, *jám* ir t. t., *jōs*, *jái* ir t. t., *jū*, *jíems*, *jóms* ir t. t. Sv, Dbk, Dglš, Tvr, Aln, Plš, Ut; parodomųjų reikšme visos formos čia tos pačios šaknies: *anàs*, *anō*, *anám* ir t. t., *aniē*, *anū*, *aniems* ir t. t. Senuosiuose raštuose panaši padėtis. K. Širvydo raštuose galima atstatyti trečiojo asmens reikšme supletyvinę paradigmą, kaip rytinių aukštaičių tarmėse: vardininkai *anas* SP I 20, *ana* 174, *anis* 32, *anos* 21; kiti linksniai: kilm. *io* 17, *iós* 76, *iu* 18, naud. *iam* 23, *iey* 170, *iiemus* 31, gal. *ii* 23, *iu* 72, *iuos* 31, *ias* 80, įn. *iuo* 58, *ieys* 128 ir t. t. Tačiau čia dar pasitaiko ir **jo-* šaknies vardininkų, plg.: *Ir tare iop motina io [...]* *Sitay tewas tawo, ir asz gayledami ieszkoime tawis. Ir tare iump. Kodrin manis ieszkoiot, nežinoiot iog tuose (dayktuose) kurie ira Tewo mánó, reykia man' but? O i i e nesuprato zodžio, kuri biŕoio iump* SP I 195 (plg. lenkišką tekstą... *A o n i nie zrozumieli...* SP I 196). Parodomųjų reikšme K. Širvydo raštuose vartojamos visų linksnių *anas*, -*a* formos, plg. ...*a n a krauiu tekunti žmona* SP I 101. *A n i e Arionay, Eutichionay, Monothelitay, ir kiti paklideley* SP I 205. ...*iaunikayčio a n o* SP I 88. ...*ape a n u Baltazaru* SP I 134 ir kt.

M. Daukšos ir J. Bretkūno raštuose *anas*, -*a* trečiojo asmens reikšme vartojamas nenuosekliai šalia *jis*, *jī* formų. Panašiai kaip žemaičių tarmėje, čia pasitaiko ne tik vardininkų, bet ir kitų linksnių *anas*, -*a* formos vietoje *jis*, *jī* formų plg.: vns. vard. *ghis* BP I 39, 45, 46, *iiš* DP 3, 4, *anas* BP I 39, *ánas* DP 5, dgs. vard. *ghie* BP I 43, 50, *iiē* DP 3, 15, *anis* BP I 41, 33, *ániš* DP 16, dgs. gal. *ios* BP I 2, *anus* BP I 33, 35 ir kt.

Iš to galima padaryti išvadą, kad *ānas*, *añs*, -*à* vartosena trečiojo asmens reikšme lietuvių kalboje išsirutuliojo daug vėliau, negu įvardžio *jis*, *jī* vartosena ta pačia reikšme. Istoriniu laikotarpiu *ānas*, *añs*, -*à* trečiojo asmens reikšme lietuvių kalboje dar nebuvo visai išsigalėjęs.

Lietuvių kalbos tarmėse įvardžio *ānas*, *añs*, -*à* raida trečiojo asmens reikšme atitinka įvardžio *onъ* raidą slavų kalbose. Senojoje slavų kalboje

⁷ Žr. K. Brugmann, ten pat, p. 92; J. Endzelin, Altpreussische Grammatik, p. 121.

⁸ *Ānys* šalia *aniē* (kuris vartojamas parodomųjų reikšme) greičiausiai bus atsiradęs pagal *pātys* (žr. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, p. 150; kitaip E. Fraenkel, Sprachliche, besonders syntaktische Untersuchung des kalvinistischen litauischen Katechismus des Malcher Pietkiewicz von 1598, Göttingen, 1947, p. 23), nes *pāts*, *pātys*, kaip ir *ānas*, *añs*, *ānys*, taip pat vartojamas trečiojo asmens reikšme.

онъ turėjo dar visą paradigmą ir parodomųjų reikšmę. Dabartinėse slavų kalbose, išskyrus bulgarų literatūrinę kalbą, jau susiformavusios supletyvinės paradigmos trečiojo asmens reikšmė iš įvardžio онъ ir *jь formų, plg. rus. он, еро, ему ir t. t., lenk. on, jego, niego, go, jemu, niemu, mu ir t. t., ček. on, jeho, od něho jemu, mu, (k) němu ir t. t.

Senajoje rusų kalboje онъ šalia trečiojo asmens reikšmės dar turėjo ir parodomųjų įvardžių reikšmę⁹, o dabartinėje rusų kalboje он vartojamas tik trečiojo asmens reikšmė (pilnoji šio įvardžio forma оныū tam tikrais atvejais dar pasitaiko parodomųjų reikšmė). Vadinasi, slavų kalbose онъ trečiojo asmens reikšmė taip pat nėra praindoeuropietiško senumo.

Tiek lietuvių kalboje ānas, añs, -ā, tiek slavų kalbose онъ bendra vartoseną trečiojo asmens reikšmė atsirado greičiausiai savarankiškai, bet dėl tos pačios priežasties. Yra pagrindo manyti, kad ānas, añs, -ā trečiojo asmens reikšmė bus išsirutuliojęs panašiai kaip jis, ji, iš anaforinės parodomąjo įvardžio anās, -ā vartosenos (tolesnį aiškinimą žr. § 17).

§ 7. Asmeninių įvardžių trijų asmenų sistema išreiškia pagrindines kalbos akto puses: kalbantįjį, klausantįjį ir asmenį arba daiktą, apie kurį kalbama.

Atskirose kalbose asmeniniai įvardžiai padeda išreikšti veiksmažodžių asmens kategoriją, plg. angl. I go, you go, he, she, it goes, we go, you go, they go. Lietuvių kalboje asmeniniai įvardžiai šia funkcija nebūtinai, nes veiksmažodžių asmeninių formų galūnės gerai išreiškia asmens kategoriją. Lietuvių kalboje įvardžiai aš ir tu bei mēs ir jūs dažnai išleidžiami. Jie vartojami tada, kai sakinyje norima pabrėžti kalbantįjį asmenį arba jo pašnekovą, taip pat būtinai tada, kai asmeninis įvardis yra vienas iš vienaarūšių veiksmių arba turi prisijungusį draugės įnagininką, plg.: mano brolis ir aš, mēs su broliu.

2. Sangražinis įvardis

§ 8. Sangražinis įvardis yra vienas — savęs. Tai sena forma (tarmėse pasitaiko ir su senesniu šaknies balsiu e: vns. kilm. sēvēs Rt, sēvēs Sg, Rsn, vns. gal. sevē SingŽ 43, sēvē Mit I 73). To pat kamieno sangražinį įvardį turi ir kitos ide. kalbos.

Įvardis savęs nurodo asmens, kuris sakinyje suvokiamas kaip veiksmo ar būsenos subjektas, santykį su pačiu savimi. Tuo būdu sangražiniu įvardžiu nurodomas asmuo ir asmuo, einantis sakinyje veiksmo subjektu, yra tas pats. Sangražinis įvardis sakinyje visada rodo veiksmo objektą. Dėl tokios savo funkcijos sangražinis įvardis iš senovės neturi vardininko linksnio, t. y. subjekto linksnio. Taip pat iš senovės sangražinis įvardis neturi daugiskaitos formų.

Lietuvių kalboje sangražinis įvardis savęs yra išlaikęs labai seną vartoseną. Jis čia nurodo tiek kalbančiojo, tiek pašnekovo, tiek asmens, apie kurį kalbama, santykį su pačiu savimi.

⁹ Žr. Л. П. Якубинский, История древнерусского языка, Москва, 1953, p. 193.

— Aš duosiu dešimtį! — sušuko vyresnysis. — Ir aš tiek pat, — tarė antrasis. — Tik dabar neturime prie savęs ŽemR I 181. Taip nelaužyk sau rankų, kaip beržo šakas kad laužo užrūstintas vėjas MairRR I 69. Senelė irgi atsisėdo ant kulbelės, pataisė verpstoką ir pasitraukė arčiau į save ratelį KrėvAP 126. Stepukas sugaužė pečius, patraukė rankų alkūnes po savi m ir iš karto pasidarė dar panašesnis į nuvelėtą autą, negu į gyvą sutvėrimą BaltPV I 110. Tris dienas sau galėjo jie dirbti, tris dienas eit į dvarą Vlkv.

Senobinė sangražinio įvardžio vartosena, be lietuvių, yra išlikusi ir kitų baltų, taip pat slavų kalbose, plg.: lat. *es aizstāvu sevi, tu aizmirsti sevi, viņš nepiederēja sev*; rus. *я купил себе книгу, ты думаешь о себе, он взял с собою мяч*. Daugelyje dabartinių ide. kalbų, pavyzdžiui, vokiečių, anglų, prancūzų, sangražinis įvardis tinka tik asmeniui, apie kurį kalbama. Kai veiksmo subjektu eina pirmasis arba antrasis asmuo, vartojamos asmeninių įvardžių formos, plg.: vok. *ich kleide mich an, du kleidest dich an, er kleidet sich an* ir t. t.

Lietuvių kalbos senuosiuose raštuose šalia įprastinės savęs vartosenos (plg.: *Dūk mums ing sawe tikietij* Mž 421. *Miliek artima [...] kaipo patis sawi* Mž 38. ...*preg sawes mani laikikiet* Mž 9) pasitaiko ir tokių atvejų: ...*pro anksta pagatawissu mane tawęspi* Mž 511. *Prieg tawęs tu mus turék* Mž 260. *Jeib mes mus stiprei gintumbim* Mž 52. Tokios konstrukcijos su asmeninių įvardžių formomis vietoje įvardžio savęs mūsų senuosiuose raštuose bus vertiniai iš kitų kalbų.

3. Savybiniai įvardžiai

§ 9. Savybiniams įvardžiams priklauso: *māno, tāvo, sāvo, mānas, -ā, tāvas, -ā, sāvas, -ā, manāsis, -óji, tavāsis, -óji, savāsis, -óji, mūsāsis, -óji, jūsāsis, -óji, maniškis, -ė, taviškis, -ė, saviškis, -ė, mūsīškis, -ė, jūsīškis, -ė*. Savybinių įvardžių reikšmę taip pat turi asmeninių įvardžių (išskyrus *āš* ir *tū*) kilmininkai: *jō, jōs, jū, mūsų, jūsų, támstos, támstų, patiēs, pačiōs, pačiū*.

Visi lietuvių kalbos savybiniai įvardžiai turi asmeninių arba sangražinio įvardžio šaknis. Seniausios yra *a/o* kamienų formos. Liet. *tāvas, -ā, sāvas, -ā* atitinkančius įvardžius su ide. **o/ā* kamienų galūnėmis turi ir kitos giminingos kalbos, plg. lot. *tuos, suos* (šalia naujesnių *tuus, suus*) iš **tovos, *sovos*¹⁰. *Mānas, -ā* lietuvių kalboje bus atsiradęs analogiškai pagal asmeninių įvardžių sistemą (kaip *manē, tavē, savē*, taip ir *mānas, -ā* šalia *tāvas, -ā, sāvas, -ā*)¹¹. Tokios pat latvių literatūrinės kalbos formos *mans, tavs, savs*. Prūsų kalbos savybiniai įvardžiai *mais, twais, swais* dar ybos atžvilgiu sutinka su s. sl. *mojъ, tvōjъ, svojъ*.

Kilmininkinės formos *māno, tāvo, sāvo*, taip pat įvardžiutinės *manāsis, -óji, tavāsis, -óji, savāsis, -óji, mūsāsis, -óji, jūsāsis, -óji* lietuvių kal-

¹⁰ Žr. Stolz-Schmalz, Lateinische Grammatik, München, MCM XXVIII, p. 284.

¹¹ Žr. K. Brugmann und Delbrück, Grundriss der vergleichenden Grammatik der idg. Sprachen, 2 Bd., 2 T., 1 Lief., Strassburg, 1909, p. 405.

boje yra naujesnės. Įvardžiai su vardažodžių priesaga *-iškis, -ė* (*maniškis, -ė, taviškis, -ė* ir t. t.) yra būdingi tik lietuvių kalbai.

Be minėtųjų, tarmėse ir senuosiuose raštuose vartojama daugiau įvairresnių savybinių įvardžių. Iš dgs. kilm. *mūsų* yra sudarytas pagal *mānas, -ā, tāvas, -ā, sāvas, -ā* su *a/o* kamienų galūnėmis įvardis *mūsas, -a* „mūsų“ (: *m ū s a s liežuvis* (= mūsų kalba) Lz, *Ponuy m u s u y* MP 200, *m ū s a n kolchoze* Lz). Dar daugiau paplitę kilmininkiniai vediniai su *ia/io* kamienų galūnėmis, kurios būdvardžių daryboje neretai turi priklausomumo reikšmę, pvz.: *mūsis, -i* „mūsų“ (: *dėdė m ū s i s* Dv, *m ū s i s šuva* Lz, *m ū s i žemė* Lz, *ašarėlės m ū s i o s mergužėlės* (d.) Dv, *m ū s i brolių* Dv, *per m ū s i a pirklių* Dv, *m ū s i a n kieme* Dv, *m ū s i o n rankon* Lz, *m ū s i o s pievos* Lz, *m ū s i a i vyrai* Lz); *jūsis, -i* „jūsų“ (: *j ū s i s brolelis* (d.) Dv, *j ū s i o n rankon* (ps.) Lz); *jōsis, -i* „jos“ (: *j ō s i s tėvas* Lz, *j ō s i s vyras* Lz, *j ō s i a i dukteriai* Lz). Taip pat pažįstami savybiniai įvardžiai iš tų pačių kamienų su priklausomumą reiškiančiu *jis, -ė* (*i*), pvz.: *tavajis, -ė* Ns 1839, 2, *mūsųjis, -i, jūsųjis, -i* SchG 218, *pačiūjai* StngŽ 45. Šalia *manasis, -oji, tavasis, -oji* ir t. t. tarmėse vartojamas dar *tamistasis, -oji* Šts.

§ 10. Savybiniai įvardžiai paprastai nurodo daikto priklausomumą (pagal kamienų reikšmę) pirmajam, antrajam arba trečiajam asmeniui, t. y. kalbančiajam, pašnekovui arba asmeniui, apie kurį kalbama.

Savybinių įvardžių reikšmė būdvardiška. Pagrindinė jų funkcija sakinyje — eiti pažyminiais. Savybiniai įvardžiai, turintys sakinyje daiktavardžių funkciją, yra antriniai.

Dabartinėje literatūrinėje kalboje labiausiai paplitę savybiniai įvardžiai *māno, tāvo, sāvo* ir asmeninių įvardžių kilmininkai *jō, jōs, jū, mūsų, jūsų* priklausomumo reikšmė.

Įvardžiai *māno, mūsų* nurodo daikto priklausomumą pirmiesiems asmenims, *tāvo, jūsų* — daikto priklausomumą antriesiems asmenims ir kilmininkų formos *jō, jōs, jū* — daikto priklausomumą tretiesiems asmenims.

— *Krizai, šiandien tau turgus! Matau, kad aš nereikalingas, — liūdnai sako meisteris: — nereik joms nei m a n o skrynių, nei kubilėlių. Paseno m a n o rankos...* CvR IX 89. *Kur Nemunas bėga, pražydo už sniegą balčiau mūsų sodai sodeliai žali* MiežML 320. *Na, Jonai, ir mes atėjome pašokti tavo vestuvėse* VaičiūnD 111. *Ūkininkai. — Mes dėl tos pačios žemės. Viktoras. — Žinote, su ta j ū s ū žeme vienas vargas. Ją dideli ponai apsidėdę laiko* VaičiūnD 325. *Jurgis niekuomet neateina tuščiom. Jo švarko kišenės amžinai nukarusios nuo spalvotų akmenukų, įvairiausių vinių, švino gabalėlių, senų kulkų...* BaltPV₁ I 11. *Moteriškė būgštavo, kad tik nebūtų jos vyrui įvykusi nelaimė* CvR III 105. *Bet ir kerplėšos, ir jų kelmiai nusigąsta, kad smarkus žiemys savo duplems pradeda judinti* DonR 91.

Specialių savybinių įvardžių reikšti priklausomumą trečiajam asmeniui lietuvių kalboje nėra.

Įvardis *sāvo*, turėdamas priklausomumo reikšmę, kartu išlaiko ir „sagražinę“ funkciją. Jis gali nurodyti daikto priklausomumą visiems trimis asmenims, einantiems sakinyje veiksmo arba būsenos subjektais. Dėl to šį įvardį tiktų vadinti *sangražiniu savybiniu* įvardžiu.

Tada aš rašydavau ir jausdavau, kad surandu naujų žodžių savo ilgesiui, ir aš pirmą kartą pajutau, kad noriu ir galiu būti poetas VencI GD 520. Savo širdį, dainas ir jaunystę atiduosim gyvenimui mes MarcinkDP 69. Eini, tarytum ne savo kojomis! PaukštAA 30. Juk paukštis taip pat už savo giesmes lašinių negauna, o niekas neklausia, kodėl jis ulba CvR IX 37. Katrė atnešė stuomenis muzikantams, patiesė savo staltieses ant stalų ŽemR I 77. Broliai dar pastovėjo kiek, o paskui nuskubėjo prie savo reikalų BaltPV₁ I 269.

Įvardžiai *màno*, *tàvo*, *mūsų*, *jūsų*, *jõ*, *jõs*, *jũ* nurodo daikto priklausomumą kitam asmeniui, ne veiksmo ar būsenos subjektui. Plg.: *Jis paėmė m à n o pieštuką*; veiksmo subjektas yra *jis* (trečiasis asmuo), o asmuo, kuriam priklauso pieštukas, yra kitas (pirmasis). Sakinyje *Jis paėmė s a v o pieštuką* asmuo, kuriam priklauso pieštukas, yra kartu ir veiksmo subjektas.

Konstrukcijose su neveikiamosios rūšies dalyviais savybiniai įvardžiai *màno*, *tàvo*, *sàvo* lietuvių kalboje nurodo iš veiksmo kilusios ypatybės priklausomumą atitinkamam asmeniui (*màno* — pirmajam, *tàvo* — antrajam, *sàvo* — bet kuriam iš trijų asmenų), plg.: *Na, ką, mama, ar aš ne tiesą sakiau, kad t a v o išpirštas man jaunikis mus apgaudinėja?* VaičiūnD 114.

§ 11. Įvardžiai *mānas*, -à, *tāvas*, -à dabartinėje literatūrinėje kalboje nyksta, pasitaiko dar poezijoje, dainose; buitinėje kalboje vartojami tik tarmėse.

Ryto saulės nužerta nuostabi m a n a karta MarcinkDP 69. *Bėk, bėk, žirgeli, m a n s. juodbėrėli, iki žalios lankelės* LB 25. *M a n i akiniai tam siau rodo* Ut. *Brolis Vilniuj m ā n a s yra* Dv. *Jei t a v a s buvo, galėjai nebeduoti* JablG 46.

Sāvas, -à gryna priklausomumo reikšmė taip pat dabar nėra dažnas, plg.:

Aš netikiu s a v o m ausim. Negali bajorai taip kalbėt SruogR III 377. *Ant žalio, rausvo, balkšvo dugnio taškai grybų tarp medžių marguliuoja iš s a v ū sodybų* BaranAŠ 20.

Įvardis *sāvas*, -à dabartinėje literatūrinėje kalboje įsigali artima savybiniams įvardžiams, bet kokybine būdvardžių reikšmė „nesvetimas“, pvz.:

Draugiškai ranką man tiesia minios, — aš liaudžiai s a v a! SNērP I 243. *Tavo visas protas iš knygų, o jo pažiūros s a v o s, iš galvos, iš širdies...* KrėvAP 107. *Aš s a v à, ne viešnia! And. Ar man s ā v a s, ar n e s ā v a s, kap gražus, tai gražus (vaikas)* Užg. *Malkos tai s a v ō s turim* Švnč. *Kaip gali kęsti šuva s a v á m žmogui!* Ėr. *Tas lazda gavo, kas nežino s a v a* Ad.

Su neiginiu ne įvardis *savas* turi tokią pat kokybinę būdvardžio reikšmę, diferencijuotą žodelio *ne*, būtent „svetimas, ne toks, koks turi būti, keistas, baisus“, bet vartojamas perkeltine prasme, pvz.:

Parėjęs pietų, nudžioviau aš žiauberę duonos, atnešiau Stepukui. Jis kramtė lyg n e s a v a i s žandais, o paskui atkišo atgal: — Nebenoriu... BaltPV I 109. *Širdis ėmė blaškytis kaip n e s a v a* Šimka 15. *Tų kalnų*

aukštis buvęs *nesavas* (labai didelis), urvai be dugno LT II 473. Suriko *nesavu* balsu Laurynas, išgirdęs, kaip sutraškėjo jo rankos kaulas, ir apalpęs pargriuvo BilR I 66.

Senuosiuose raštuose *mānas*, -à, *tāvas*, -à, *sāvas*, -à (šalia formų *māno*, *tāvo*, *sāvo*) priklausomumo reikšme dar labai dažni, pvz.: ...*tu man s essi* Karalius Mž 402. ...*sugrinschk wel tawospi* Poniospi BB I Moz 16,9. ...*pęrlaidžia iiēmus wést' ártimas sawás* DP 470.

§ 12. Įvardžiuotinės savybinių įvardžių formos *manāsis*, -óji, *tavāsis*, -óji, *savāsis*, -óji, *mūsāsis*, -óji, *jūsāsis*, -óji ir ypač priesagos -iškis, -ė įvardžiai *maniškis*, -ė, *taviškis*, -ė, *saviškis*, -ė, *mūsiškis*, -ė, *jūsiškis*, -ė dabartinėje literatūrinėje kalboje dažniausiai vartojami kaip daiktavardžiai vadinamojo artimo priklausomumo reikšme, t. y. vienaskaitos formomis jie reiškia „kas iš namiškių (vyras, žmona) giminė, mylimasis, mylimoji“ ir pan., daugiskaitos formomis — „namiškiai ar šiaip artimi, to krašto, sluoksnio žmonės“.

Ką bedaro tavo jį (tavo patį), ar pasveiko Skd. Matyti, jį dar nebuvę suradusi *savo jį*, ir visi jai buvo vienodai geri, lygūs, patrauklūs DovPK 184. Nesitikėtai dar atžvangėjo atbarškėjo jaunosios pasekėjai: broliai, gentys ir svočia su vyru. Prasiidžiugo Katrė, sulaukusi *savų jį* ŽemR I 78. O *jūsasis* (jūsų šeimos galva, vyras) ar jau parvažiavo iš turgaus? Als. *Maniškis* visados siunčia pirmiau laišką, paskui pinigus. Gal ir *tavasis* taip daro KrėvAP 236. *Taviškis* tai nei į dangų, nei į žemę (tavo vyras niekam tikęs) Ds. *Vis bėda, vis reikia gelbėti*, o dėl niekų dirbti kokius raštus — nepridera su *saviškiais* ŽemR I 155. Kumečiai išsirinko *saviškių* delegaciją, kuri kalbėjo visų vardu CvR VIII 34. Ir dabar aš pamačiau, kad guliu ne vienas. Guli *mūsiškiai* visi: tėvas, motina, Marė, Levukas... BaltPV, I 146.

Įvardžiuotinės savybinių įvardžių formos šalia kilmininkinių *māno*, *tāvo*, *sāvo*, be to, dar vartojamos, nors ir ne taip gausiai, kaip pastarosios, įprasta savybiniam priklausomumo reikšme.

Vėl drumstelėjo senutis, ir po valandėlės strugt su sidabro kirviu: „Ar tai *tavasis*?“ „Ne mano. *Manasis* kitoks!“ Jrk 22. Meisteriui galutinai įsipiauja tuščia šneka, ir jis užsimoja šaukštu, bet sūnus kaktą užsidengia *savuoju* šaukštu CvR IX 58. *Mūsasis* bernas dar nevalgė J.

Priesagos -iškis, -ė savybiniai įvardžiai šia reikšme vartojami retai, dažniau tik tarmėse, pasitaiko ir senuosiuose raštuose.

Kaip bekalbėsime, tau visada liks artimesnis savas kraštas, kaip ir man *maniškis* BaltrTK II 257. *Taviškės* bitės man neina rankon Ds. *Saviškė* karvė išstipo, ar kur pirka? Ds. *Mūsiškis* (gaidys) visų gaidžius nukapojo Sdk. Regis, kad *jūsiškės* pievos lyg geriau prižėlė Ds. ...*musiszkiey* Heretikay SP I 206.

4. Parodomieji įvardžiai

§ 13. Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje parodomiesiems įvardžiams priklauso: *tās*, *tà*, *šis*, *ši*, *šitas*, -a, *anās*, -à, *tóks*, -ià, *šióks*, -ià, *šitoks*, -ia, *anóks*, -ia. Taip pat prie parodomųjų reikia priskirti samplaikinius *tas*

pàts, ta patì, pàts tàs, patì tà, toks pàt, tokia pàt, kurie savo bendruoju reikšmės pobūdžiu dažnai nedaug skiriasi nuo įvardžių *tàs, tà, tóks, -ià*, su kuriais yra sudaryti.

Parodomieji įvardžiai paprastai nurodo iš konteksto bei kalbos situacijos žinomą daiktą arba ypatybę. Įvardžiai *tàs, tà, šis, ši, šitas, -a, anàs, -à, tas pàts, ta patì* nurodo daiktus, o *tóks, -ià, šióks, -ià, šitoks, -ia, anóks, -ia, toks pàt, tokia pàt, pàts tàs, patì tà* nurodo ypatybes.

A) Daiktus nurodantys parodomieji įvardžiai.

§ 14. Įvardžiai, *tàs, tà, šis, ši, anàs, -à* yra seni. Kiekvienas jų iš senovės turi išlaikęs skirtingą parodomosios reikšmės atspalvį. Įvardis *tàs, tà*, be vyriškosios ir moteriškosios giminės, turi ir bevardės giminės formas: *tai* (tur būt, kontrakcijos būdu iš **ta -ai*¹²), *tāt* (iš ide. **tod*), tarm. *ta* Slnt, Mit II 31 (iš ide. **to(d)*), *tatai*. Kaip žinoma, vyr. ir mot. g. vns. vard. *tàs, tà* yra apibendrinę *t-* iš kitų linksnių bei bevardės giminės formų. Senesnės vyr. ir mot. g. vns. vardininkų formos ide. kalbose su *s-* (pvz. s. ind. *sa* ir *saḥ, sā*). Formų *tàs, tà* kamieno išlyginimas yra labai senas. Latvių kalboje taip pat vartojamos formos su *t-* (*tas, tā*), plg. dar s. sl. *tъ, ta, to*. Manoma, kad prūsų *stas* yra kamienų **sa(s)* ir *tas* kontaminacija¹³.

Lietuvių kalbos įvardis *šitas, -a* galėjo išsirutuliuoti iš *šis* ir *tàs*; jo reikšmė dabar vienoda su įvardžio *šis, ši* reikšme. Senuosiuose mūsų raštuose šalia *šis, ši* lygiagrečiai vartojamas ir *šitas, -a* plg.: *schī* Mž 281, *szitu* (vyr. g. vns. įn.) Mž 29.

Lietuvių kalbos įvardžiai *tàs, tà, šis, ši, šitas, -a, anàs, -à* yra išlaikę trijų deikšių sistemą. *Šis, ši* ir *šitas, -a* nurodo žinomą daiktą, visai artimą erdvės ir laiko atžvilgiu kalbančiajam asmeniui, t. y. netoli esantį, tik ką minėtą, jam priklausančią, neišeinantį iš jo interesų ribų. *Anàs, -à* nurodo žinomą daiktą, labiausiai nuo kalbančiojo nutolusį erdvės ir laiko atžvilgiu. *Šis, ši, šitas, -a* ir *anàs, -à* įvardžiais nurodomi daiktai vienas kitam priešpastatomi. *Tàs, tà* nurodo žinomą daiktą, daugiau ar mažiau nutolusį nuo kalbančiojo asmens laiko ir erdvės atžvilgiais. *Šis, ši, šitas, -a* simbolizuoja artumo deiksę, *anàs, -à* — tolumo deiksę. Įvardžiu *tàs, tà* nurodomo daikto nutolimas nuo kalbančiojo asmens nėra taip apibrėžtas. Jo nurodomi daiktai dažniausiai priešpastatomi įvardžių *šis, ši, šitas, -a* nurodomiems daiktams; gali būti jie ir niekam nepriešpastatyti.

Nesunku mums savo laimę rasti š i u o laiku MiežBP 102. *Sėdom vakarienianti. Senoji Rozalija atrinko iš krūvos kreivai nuvalgytu šonu medinį šaukštą, atkišo man: — Š i t a s bus tavo. Užrantyk ant koto žymę, kad nepaimtum svetimo!* BaltPV I 36. *Vyriausi Šilėnų žmonės sakydavo, kad nė jų tėvai neatmindavę t ū laikų, kada jų kaimas išikūręs š i o j e vietoje* Myk-PutS I 22. *Dar siuvėjui gyvam esant, draugai susitarė, kad vieną pakasus, kitas ateis pasiklausti apie a n ū šalį* CvR IX 233. *O paskui čia jau pasistatė daugiau ūkininkų: š i o j e pusėje Vilkas, Vanagas, Putrius; ten, a n o j pusėj, — Lapė, Stagaras, Jurjonas, Žiobré* SimonR IV 17. *Duok man a n ū, š i t o nenoriu* JablG 46.

¹² Žr. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, p. 152.

¹³ Žr. J. Endzelin, Altpreussische Grammatik, p. 110.

§ 15. Įvardis *tàs, tà* dabartinėje literatūrinėje kalboje pasižymi turtingiausia vartosena.

1) Įvardis *tàs, tà* nurodo žinomą daiktą, išskirdamas jį iš kitų. Šiuo atveju įvardis *tàs, tà* sakinyje akcentuojamas ir paprastai turi pažyminio funkciją. Dažniausiai tai, kas šiuo įvardžiu nurodoma, atskleidžiama po pagrindinio sakinio einančiu šalutiniu sakiniu.

Vienais metais sumaniau aplankyti savo gimtinį kaimą, kuriame prabėgo mano kūdikystės gražiausios dienos, ir pasivaikščioti po tuos laukus, po tas pievas, miškelius, kuriuose tiek daug pasiliko brangių jaunų dienų atsiminimų VienIMA 160. *Tie grūdai, kuriuos tėvas uždirbo vasarą kasdamas griovius, pasibaigė* BaltPV I 7. *O tas qžuolo keltas, po kuriuo slėpdavome lietuviškas knygas, ar dar tebėra?* VaičiūnD 246. *Kluono sienų lentos tarpais taip pat buvo atsilupinėjusios, ir pro tas vietas juodavo vidaus tamsa* VencGD 88. *Ėjo sunkiausias metų darbas — mėšlavežis. Visas kaimas tą, kaip ir kitus lauko darbus, dirbo vienu metu* Myk-PutS I 368. *Kieno tą yra mergaitė?* Gršl. (Toks sakinytis gali būti palydėtas nurodumu gestu).

2) Įvardis *tàs, tà* nurodo anksčiau minėtą, žinomą daiktą, tarsi pakartodamas jį, be pabrėžto išskyrimo. Tai vadinamoji *anaforinė* parodomųjų įvardžių vartosena. Šiuo atveju įvardis *tàs, tà* sakinyje turi daiktavardžio funkciją (eina veiksmiu, papildiniu).

Tėvas mūsų labai aržus, neiškentė, susikirto su Tekoniu, o tas ir įsiuto, kasdien dabar šaukia, kad išsikraustytumėm BaltPV I 75. *Juozapota nustebusi sekė savo vyrą akimis ir laukė, ką pasakys. Bet tasai jau pro duris ėjo...* BilR I 221. *Jis (Pranaitis) nieko neatsakė, tik perliejo botagu kumelį, kad ta net šuoliais leidosi keliu* Myk-PutS I 19. *Rukinas su vaikiais ir Palapys išėjo susitaisyti vežimus ir kinkytis, nes jau žara rodėsi.* *Tie mės besitaisant, prisirinko daugiau laidotuvininkų* ŽemR II 155.

Įvardžio *tàs, tà* anaforinė vartosena, tur būt, naujesnė.

3) Įvardis *tàs, tà* dar vartojamas, panašiai kaip kitose kalbose artikeiliai, tik jis čia nėra būtinas (ne obligatus), daugiau subjektyvaus pabrėžiamojo pobūdžio, t. y. neapibrėžia nurodomo daikto. Šiais atvejais įvardis *tàs, tà* sakinyje eina pažyminiu.

Silpo jam nariai, nebebuvo jokios energijos, nei tos kojos bežingsniavo savaime, nei rankos besitiesė ko paimti VaižgRR I 89. *Cinokiėnė, palaidomis kudlomis, išraudonavusi, net mėlyna, atpūtavusi nebeturėjo kam skelti į galvą. Iš to apmaudo ėmė dvaro gospadorių keikti* ŽemR II 68. *Sunku, kad tie arkliai vis užimti. Tie daržai vis nebaigti* Vlkv. *Ko ta jaunystė kvaila nesapnuoja!* MairRR I 110.

Tokia įvardžio *tàs, tà* vartosena nauja.

§ 16. Įvardžiai *šis, ši* ir *šitas, -a* dabartinėje literatūrinėje kalboje vartojami tokiais atvejais:

1) Įvardžiai *šis, ši, šitas, -a* nurodo žinomą, kalbančiajam asmeniui visai artimą laiką ir erdvės atžvilgiais daiktą, išskirdami jį iš kitų, ir paprastai eina pažyminiais (pažymimasis žodis kartais gali būti numanomas).

— *Phe!* — *pasišaipė Vilius*, — *toks mūsų mokytojas, toks tu.* — *Bet šiuos žodžius pasakė jis beveik šnibžda* SimonR IV 54. *Vilką vėl nupylė raudonis.* *Bet Martynaitis nė šį kartą to nepastebėjo* SimonR IV 314. — *A, tai šitas mano sūnus*, — *sako meisteris, ilgai ieškojęs toje kaime-nėje, ir kelia rankomis už ausų paėmęs mažulį* CvR IX 82—83. — *Nemokam mes orės dainų*, — *atsikalbinėjo Katrytė.* — *Kai linus sėsitė, tada padainuosim.* — *O šitos ar nemoki, Katryte?* — *paklausė Petras ir pradėjo:* „*Oi, tētuši, tētuši, oi, tētuši, senasai, ko rymai lauke ant žambrelio?*“ Myk-PutS I 70—71.

Su laiko sąvokomis dažniau vartojamas *šis, ši, o ne šitas, -a*.

Atrodė, šiais metais visur turi būti geras derlius VencIGD 257. *Šį pavasarį ūmai įsigalėjo šiluma, staigiai pradėjo žaliuoti* CvR IX 31. *Atsitraukis, bernuželi, nebraudik širdelę, aš ne tavo, tu ne mano nuo šio vakarėlio* KlpD 2.

2) Įvardžiai *šis, ši ir šitas, -a* (rečiau) nurodo anksčiau minėtą, žinomą daiktą anaforiškai, tiksliai pakartodami jį. Sakinyje šie įvardžiai turi daiktavardžio funkciją.

Vyriškis ėmė vytis Alyzą. Šis kūrė neatsisukdamas, tik kojos mirgėjo BaltPV I 199. *Atsisukau į Petrą. Šis stovėjo lyg niekur nieko* BaltPV I 90. *Milkė smaigstė Povilą rudom akutėm, kol šis nususuko į šalį* BielDG 254. *Didžiausias greitesnis, mažuosius paliko; šie vejasi verkdami* ŽemR II 323. *Gaidys, pašokęs ant stalo, kutnojo vištas prie trupinių; šios mušėsi su katėmis apie puodelius* ŽemR I 75. *Visi svečiai sužiuro į Tautrimą. Bet šio veidas atrodė toks rimtas ir nekaltas, kad beveik nieko nebeliko jam prikišti* SimonR IV 38. *Paskui gimė Anskis, tada Mari-kė, visi pamečiui. O po keliolikos metų pertraukos — Martynukas. Prie šito ji beveik galvą padėjo* SimonR IV 149.

Anaforiškai vartojami įvardžiai *šis, ši, šitas, -a* mažai skiriasi nuo tos pat vartosenos įvardžio *tas, tą*. Plg. *beveik lygiagrečiai vartojamus įvardžius šis ir tas: E, bet ko ten ir norėti iš Levuko! Mažas jis visiškai, painiojasi marškiniuose [...] Pikčiau sesers. Ši nors žliumbia dažnai, bet jau kai įsirems kada akimis į tėvą, tas nemitęs nususuka šalin ir tik murma pro ūsus, kad, matyt, pats velnias išgalvojo pasaulyje tokius sutvėrimus kaip bobos!* BaltPV I 8.

3) Įvardis *šitas, -a* kartais dar vartojamas kaip pabrėžiamasis (neapibrėžiantis nurodomo daikto) artikelis pažyminio funkcija.

Beveik apyverksnis šlepsena jis (Levukas) basom kojom suolu atgal, užkliudo sėdintį tėvą. Šis tuojau šaukia: — Vėl tu čia, a kad tave bala! Nebėra gyvenimo nuo šitų vaikų. Nei prisėst, nei kur galvą atšliet... Taip ir eina kaip aitvarai! BaltPV I 13.

§ 17. Įvardis *anàs, -à* dabartinėje literatūrinėje kalboje paprastai nurodo žinomą, labiausiai nuo kalbančiojo asmens laiko ir erdvės atžvilgiu nutolusį daiktą, išskirdamas jį iš kitų.

— *Nu, tai apie ką gi, vaikeliai, jums šiandien papasakoti?* — *atsisėdęs prie ugniakuro, kaip ir visados, paklausdavo Šmukštaras.* — *Apie tą patį, dėde, kaip ir aną vakarą — apie saulę ir mėnulį* Vien IMA 182. *Tikrai,*

a n a diena, kada senelis paskutinį kartą buvo lauke, jam taip aiškiai tebėra atminty, lyg tai būtų buvę vakar SimonR II 16. Jų vidury ir meisterio Jonas, petingiausias už visus, linksmiausias, ilgarankis, kuris lengvai pasiekia a ną galą stalo ir aprūpina kiekvieną mėsą, gėrimais CvR IX 125.

Senuosiuose raštuose pasitaiko atvejų, kur įvardis anàs, -à, vartojamas daiktavardiškai (eidamas veiksmiu, papildiniu), atrodo, turi labiau anaforinę parodomųjų, negu trečiojo asmens įvardžių reikšmę. Pvz.:

Leisket Bernelus manespi eiti ir nedrausket a n u [...] Ir pamielawa a n u s, ir rankas sawa vschdeia ant t u, bet szegnoia a n u s Mž 96—97 (šalia tas formos ta pačia reikšme)¹⁴. Kristus ne tūiaus isch pradzios swieto [...] ant szemes [...] ateia, nei wel toiaus pa sugrieschijmo Adamo, a n a m dabar beesant Raiuie BP I 7. Janas ne toksai linkstans makitaias ira, ghis nessibaida ir pacziam Karaliu apie io newieschliba giwenima sakiti ir a n a apbarti BP I 37. ... jei kuris negali [...] įsitępti, kas per girios tenai senovėje yra buvusios, tas tepaklausia savo senųjų, a n i e jam papasakos DaukRR 166. Bet nors pačios giminės išgaišta, vienok jų raštai palikta, o a n u o s e jų amžina garbė užrašyta DaukRR 42.

Žinoma, tarp šių anàs, -à vartojimo atvejų ir jo vartosenos trečiojo asmens reikšmė labai mažas skirtumas. Šie atvejai atspindi paskutinę anàs, -à perėjimo iš parodomųjų į asmeninius grandį. Reikia pasakyti, kad anaforiškai, sprendžiant pagal įvardžių tās, tà, šis, ši atitinkamą vartoseną, dažniausiai pasakomi vardininkai, kiti linksniai šia reikšme retesni (žr. pavyzdžius §§ 15,2; 16,2). Gal būt, tai buvo viena iš prielaidų susidaryti rytinių aukštaičių tarmėse supletyvinei trečiojo asmens įvardžio paradigmam. Šalia jau iš seno vartojamų jis, ji formų trečiojo asmens reikšmė imta vartoti ir anàs, -à vardininkai ta pačia reikšme. Senieji mūsų raštai labai gražiai atspindi šią anàs, -à ir jis, ji formų trečiojo asmens reikšmę nenuoseklus vartojimo fazę¹⁵.

§ 18. Įvardis tas pàts, ta patì turi panašią reikšmę, kaip įvardis tās, tà, tik ji šiek tiek diferencijuota įvardžio pàts, -ì reikšmės.

Vienais atvejais įvardis tas pàts, ta patì yra tikras parodomasis. Jis nurodo žinomą daiktą, pabrėždamas, kad tas daiktas yra ne kitas, o tas. Šiuo įvardžiu nurodomas daiktas paprastai lyginamas ar gretinamas su kitu daiktu, kita to paties daikto būseną, tuo būdu jis lyg išskiriamas iš kitų tos pat rūšies daiktų. Taip pat įvardis tas pàts, ta patì gali būti vartojamas anaforiškai, nukreipiant klausytojo dėmesį į anksčiau minėtą daiktą.

Menininko kelias socialistinėj visuomenėj, be abejo, bus t a s p a t s, kaip ir visos pažangiosios inteligentijos... VenclGD 333. Gal tik balsas priminė t a p a t i Tada, su kuriuo Povilas visai netikėtai susipažino saloje BielDG 93.

¹⁴ M. Mažvydo raštuose anas, -a formos šalia jis, ji formų trečiojo asmens reikšmė (ir tai nelabai aiškia) vartojamos retai, žr. dgs. vard. anis Mž 510, dgs. gal. anus 36, 99, 302, 512, 581, 588, dgs. al. anumpi 96.

¹⁵ Slavų kalbose susidaryti supletyvinei paradigmam trečiojo asmens reikšmė buvo ir kai kurių morfologinių priežasčių, žr. П. Я. Черных, Историческая грамматика русского языка, Москва, 1954, p. 207.

Langeliai seni, maži; tie patys apkerpėję, muselių numarginti: matyti, niekados nešluostomi ŽemR I 172. Šunsnukis, sukčius, skūralupys! Visą vasarą plūkiusi jo laukuose, o ką turiu? Puspūrę bulvių atkišo, ir t o s p a č i o s vėjo nupūstos, žaliuonim paėjusios... BaltPV I 17.

Kitais atvejais įvardis *tas pats, ta patį* neturi parodomiesiems būdingo apibrėžiamojo elemento. Jis nurodo ne žinomą daiktą, o tik daikto tapatumą, neapibrėždamas jo kitų daiktų tarpe. Šiais atvejais įvardžio *tas pats, ta patį* reikšmė yra artima neapibrėžiamojo įvardžio *vienas, -ą* reikšmei (žr. § 30).

Žiūri ir žiūri vis į tą pačią vietą, tik vargu bau kas būtų atspėjęs, ar jis ką mato VaižgRR I 44. Savo kūno nelepino, drabužiai visuomet tie patys, juodi apdile... ŽemR II 390.

B) Ypatybės nurodantys parodomieji įvardžiai.

§ 19. Įvardžiai *tóks, -ià, šitoks, -ia, ahóks, -ia* yra išvesti iš *tàs, tà, šis, šì, šitas, -a, anàs, -à* su priesaga *-oks, ia*, kaip slavų (plg. s. sl. *такъ*, rus. *rakoŭ*, lenk. *taki*). Latvių kalboje šios reikšmės būdvardžiai sudaryti su priesaga *-āds, -a: šāds, -a, tāds, -a*, plg. liet. *vienódas, -a*.

Įvardžiai *tóks, -ià, šióks, -ia, šitoks, -ià, anóks, -ia* nurodo iš konteksto išskylančią žinomą daikto ypatybę kitos ypatybės atžvilgiu. Tarp *tóks, -ià, šitoks, -ia* ir *anóks, -ia* panašus reikšmės skirtumas, kaip tarp įvardžių *tàs, tà, šitas, -a, anàs, -à*. Tačiau dabartinėje literatūrinėje kalboje jau galima pastebėti apibendrinimo tendencijų. *Tóks, -ià* dažnai vartojamas vietoje kitų įvardžių. *Šitoks, -ia* ir *anóks, -ia* retesni. Įvardis *šióks, -ià* parodomųjų reikšme pasitaiko dabar tik žemaičių tarmėje ir iš tos tarmės kilusių rašytųjų raštuose.

— *Bobule, pasek man pasaką! — prašė jisai (Antanukas) senelę. — Seku, seku pasaką, kremta vilkas ašaką, kremta, ryja, nepraryja ir užspringsta, — erzina jį Alena. — Ne tą, aš tokios nenoriu, — pyksta Antanukas KrėvAP 134. Ne, Petras vis dėlto buvo ne t o k s, kaip Jonas, ir ne t o k s, kaip visi kiti BaltPV 194. Manau sau: jeigu jau aš š i t o k s patinku mokytai poniai, tai dar labiau patiksiu su gurgždančiais batais CvR III 100. A n o k i (tokį, kaip anas) prisiaugink bent vieną (arklį), ir neberekės nuolat dejuoti Jrb. Atsiminė Katriukė motulės pamokymą, kad tai vėlės, vietos negavusios, š i o k i a i s vakarais (tokiais, kaip šis, — vėjuotais, darganotais) taip žmonėms prisimenančios maldos reikalingos LzPR I 367. Nagines po kelių pasirišęs, surinkau 16 pūrų gilių, š i o k s bebūdams (81 m. eidamas) Ggr.*

§ 20. Įvardžiai *tóks, -ià, šitoks, -ia, anóks, -ia*, be minėtosios pagrindinės savo funkcijos, gali tik pabrėžti ypatybę arba daiktą. Kai sakinyje nurodomas pabrėžiamų ypatybių arba daiktų santykis su kitomis ypatybėmis, daiktais ar tam tikromis aplinkybėmis, kartu su pabrėžiamąja funkcija įvardžiai išlaiko ir apibrėžiamosios funkcijos elementus. Pabrėžiamąja funkcija taip pat dažniausiai pasitaiko įvardis *tóks, -ià*.

O Elena jautėsi. t o k i a bejėgė jam ką nors padėti! VenclGD 5. Bet jam t o k s juokas, t o k s juokas, kad bėgdamas beveik su visa vėlėna pargriuvo SimonVK I 15. Ir jau dabar mane t o k s a i šviesus, kaip saulė,

džiaugsmas ima KorsRn 74. Pastogė, kurioje prabėgė pirmieji Tomo vaikystės metai, įruošta iš seno vagono, sulopyto skarda, buvo *t o k i a* maža, kad ir iš menko nuotolio atrodė panaši į avilį CvR III 13. Kaipgi aš pareisiu nakčia?! Š *i t o k s* ilgas kelias. Mane dar vilkai sudraskys BaltPV₁ I 169. Ar čia seniai a *n o k s* vaikis (puikus) nuskendo! Grg.

Šie įvardžiai (kartu su pabrėžiamosiomis dalelytėmis, dažniausiai šaukiamajame sakinyje) gali suteikti pabrėžiamam daiktui neigiamos kokybės atspalvį.

— A *n o k i a* ten ne patalynė! — šokosi Rukinienė: — dvi pagalvėlės kaip silkės ir patalai dvaknelės... vieni įpilai! ŽemR II 143. T *o k s* ir paukštis, kad savo lizdą teršia Pn. Š *i t o k s* čia turtas (menkas turtas) Skp.

§ 21. Naujai sudarytas samplaikinis įvardis *toks, -ia pāt*, (panašiai kaip įvardis *tas pāts, ta patī*) nurodo žinomą daikto ypatybę kitos ypatybės santykiu arba tik ypatybės tapatumą, neapibrėždamas jos. Pastaruoju atveju įvardžio *toks, -ia pāt* reikšmė priartėja prie neapibrėžiamojo įvardžio *vienoks, -ia* reikšmės (žr. § 30).

Šiaip jau lūšis *t o k i a p a t* baili, kaip ir kiaunė VaižgRR I 67. Šitai *t o k i a p a t* banda po krūmus lando; paupiais rėkauja *t o k i e p a t* žąsų pulkai, kokius ir aš kadaise Šventosios pakraščiais ganydavau BilR I 132. O darbas visur *t o k s p a t* ŽemR I 227.

§ 22. Naujai sudarytas samplaikinis įvardis *pāts tās, patī tā* nurodo, kad daiktas yra toks, kokio reikia.

Vanduo *p ā t s t ā s*: nei šiltas, nei šaltas Ktk. Ana skarelė per maža, o šita tai *p a t i t a* Krok. *P a t y s t i e* vaikai obuoliam krėsti Ėr. *P a t ī t o j* atnešt — argi tu pakelsi Rdm.

§ 23. Tarmėse pagal įvardžių *kas*: *tas* santykį yra susidareę kaip atliepiamieji žodžiai parodomieji įvardžiai *tatrās, -ā* (šalia *katrās, -ā*), *turīs, -ī* (šalia *kurīs, -ī*), *telī, tēlios* (šalia *keli, kēlios*), *tiekās, -a* (šalia *kiekas, -a*), pvz.: *Katrañ duosi, t a t r a ñ* imsiu Als. Kuriuo išeis, *t u r i u o* ir pareis Kal. Keli buvo, *t e l i ū s* ir paėmiau Kal. *Kiekas danguj žvaigždelių, t i e k a s* žemėj skylių (rugiena) Rod. Daugelis jų dabar pakeičiami įvardžiu *tās, tā*.

Be to, tarmėse vartojami parodomųjų įvardžių reikšmė kompozitai: *īlas, -ā* „šitas“ Tvr, Lz, Švnc, Vrnv, Dv, Pls, Dglš, Grv, Brsl, Šlu (plg. lat. aukšt. *itis*)¹⁶, *ītokis, -ia* „šitoks“ OG 272, *tītoks, -ia*¹⁷ „šitoks“ Als, Slnt, *tītoks, -ia* Kv, Gršl, *šišioks, -ia* „šitoks“ Slnt, Als.

Tarmėse ir senuosiuose raštuose dar pasitaiko įvairių formų iš įvardžių *tās, tā, tōks, -iā* ir kt. su sustingusiomis postpozicijomis, pvz.: *tasiā, tojā, tajā*¹⁸ „tas pats“ Užp, Jž, Kp, Skp, Sv, Ds, Pnd, Ut, Vj, Slm, Ign,

¹⁶ Pirmojo dėmens aiškinimas gali būti dvejopas: 1) *i* — yra kilęs iš parodomųjų įvardžių šaknies **i-* (žr. J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 537), 2) *i* — yra išsirutuliojęs iš pabrėžiamosios dalelytės *it* (**iti*) (žr. E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen, p. 189).

¹⁷ Dėl šio įvardžio pirmojo dėmens žr. K. Būga, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1958, p. 219—220.

¹⁸ Postpozicija *-ja* gali būti kilusi iš ide. **io-* šaknies įvardžio (žr. K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas, I, p. 78).

tassila liežūwis DP 7, *tōsia* (mot. g. vns. kilm.) KL 42; *tasiag*, *to jag*, *tajag* „tas, tas pats“: *Tasiag* métas DP 27, *tiesiag* pátis sánariēi DP 8, *tosiág* dienos DP 609, *tūiag* krasztų DP 59, *tomisiag* nūdememis DP 161, *tamēiag* kune DP 584, *tūsiqiağ* nusideimūsia DP 510; *tokiaiağ* išzeiga DP 33; *tasieg*, *tojieg*, *tatieg* „tas, tas pats“: *tóieğ* motė-riszke DP 369; *tóieğ* Diėwo wardán DP 252, *tanieg* paszen diėnā BB 1 Moz 7, 13, *tūiėğ* wardú DP 253, *táisieğ* žódžeis DP 149, *tatiėğ* DP 176; *tasiau*, *to jau*, *tajau* „tas pats“: *tasiau* Cipriōnas DP 205, *tosiáu* nė-gėdžios ákis DP 7, *ik taitiėu* diėnai DP 109, *per tājau* tawā Sunu Mž 298, *táisiau* žódžeis DP 361; *tasiaug*, *to jaug*, *tatiaug* „tas pats“: *tasieug* Pówiłas DP 187, *tājauğ* diėnā DP 190, *tūiaug* metú DP 193; *toksjaũ* „toks pat“ K, *tokiũsiėu* žódžius DP 141.

5. Klausiamieji-santykiniai įvardžiai

§ 24. Klausiamiesiems-santykiniams įvardžiams galima priskirti: *kàs*, *kóks*, *-ià*, *kuris*, *-i*, *katràs*, *-à*, *keli*, *kėlios* (ir *kelerì*, *kėlerios*), *keliñtas*, *-à*, *kienō*. Tie patys įvardžiai, priklausomai nuo sakinio rūšies ir įvardžio užimamos vietos sakinyje, atlieka dvejopą funkciją: klausimo ir santykišką (jungiamąją).

1) Klausimo funkciją minėtieji įvardžiai turi klausiamuosiuose sakiniuose. Jais klausiama apie daiktą arba ypatybę. Kas yra konkretūs daiktai ir ypatybės, apie kuriuos klausiama, paaiški tik iš atsakymo (jeigu toks yra).

Kas ten šlama? — *ė vėjo papūstas lapelis*, *ėgi gūžtoj nubudęs sujuda paukštelis*. *Kas ten treška?* — *ė vilkas: diėnā, mat, užuodžia, iš naktinės medžioklės per pakrūmes skuodžia*. BaranAŠ 24. *Motyñėlė, širdužėlė, kokioms sėkloms sėti?* JV 468. *Kurie vėjai tave atpūtė?* Būg. *Močiute mano, širdele mano, katra man duosi šitų margų skrynelių?* JablRR I 579. *Šarkele, varnele, keli tavo vaikeliai?* NS 208. *Kelerius metus ištarnavai mieste?* JablRR I 224. *Kelintus ans čia metus yr, trečius ar ketvirtus?* Krt. *Kieno rankomis kraičiai mergiotėms sukrauti?* Jo rankomis, ne tavo VaižgRR I 129.

2) Santykišką (jungiamąją) funkciją minėtieji įvardžiai turi sudėtinia-me prijungiamajame sakinyje. Jais jungiamas šalutinis sakinyje prie pagrindinio, ir šalutinio sakinio turinys nukreipiamas į pagrindinio sakinio centrą — veiksmažodžio formą arba į pagrindiniame sakinyje esantį parodomąjį įvardį ir juo nurodomą daiktą bei ypatybę. Parodomasis įvardis pagrindiniame sakinyje eina atliepiamuoju žodžiu, kartais jis numanomas.

Šimtai žino, kas ant meisterio liežuvio užsėdo: aviną Anundžiu, o Anundį avinu vadina CvR IX 23. *Kas nori laimę darbu pasiimti, tam mūsų žemėj gera ir gražu* MontvRn 17. *Aš pakilau suglumęs, mažai tenutuokdamas, kur esu ir koks dabar laikas* BaltPV I 67. *Su kokiū sutapsi, toks pats patapsi* Nm. *Vėlgi ražienos riogso neskustos, bulvės neatrinktos sėklai, nebeįmanau, kurio galo griebtis* BaltPV I 17. *Padainuosim tan dainelę, kurios vakar nedainavom* JD 958. *Kalba vienas — gražu, pasi-*

klausai kito — tartum medum tepa. Nebežinai, katro ir teisybė
VaičiūnD 25. Katruos anksčiau sodinau (burokus), tie geresni Vlkv.
Kieno burna karti, tam ir medus nesaldu PP 261.

Lietuvių kalboje klausiamųjų-santykinių įvardžių abi funkcijos nėra galutinai atsiskyrusios viena nuo kitos¹⁹. Netiesioginio klausimo sakiniuose įvardžiai *kàs, kóks, -ià, katràs, -à, keliñtas, -à* ir kt., be jungiamosios funkcijos, gali išlaikyti dar ir klausiamąją. Šalutiniai sakiniai, prasidedantys klausiamaisiais-santykinais įvardžiais, turi klausiamąją intonaciją.

Mara. Pasakykite, *k a s* mano motina? Algaudas. Aš tau sakiau, kad tavo motina, *tave* pagimdžiusi, mirė VaičiūnD 386. O naktie šaltoji! O naktie ledinė! Pasakyk, *k o k s* kelias veda į tėvynę? SNèrR I 40. Eičiau klausčiau paukštų, eičiau klausčiau raibųjų, *k a t r a* šalia parjoja brolelis? JD 716. Ar nežinai kartais, *k e l i o m i s* (kelintą valandą) ketino jis atvažiuoti? JablS 53.

Klausiamieji-santykiniai įvardžiai klausimo funkcija yra senesni. Jų santykiška funkcija antrinė.

§ 25. Kiekvienas klausiamasis-santykinis įvardis, atlikdamas vieną ar kitą funkciją, turi savo skirtingas reikšmes.

a) *Kàs* dabartinėje literatūrinėje kalboje paprastai nurodo daiktus.

— Iš kur atėjai, *k a s* esi ir *k a* čia veiki? — paklausė medininkas. — Iš kur aš atėjau ir *k a* veikiu, *tamstai* nerūpi, o *k a s* esmi, ko beklausi? Juk matai, esmi moteriškė, ne be pono žinios apsigyvenau čionai ir nebijau nė vieno LzPR I 275. Jūs gaidžiai su vištoms ir *k a s* mėžinį krapštot, bėkit skubinkitės ben kartą dar pasilinksmint DonR 65.

Senuosiuose raštuose ir tarmėse užtinkame įvardį *kàs* ir ypatybės nurodymo reikšme, pvz.: *K u o* budu Adwénta apwaikszciot DP 4. ...o *k u o* metu seia, nekurie puole pás kiátą MP 97^a. Atsibudęs klausia: *K a s* stotis? Tt. Po langu sėdėjau, per langą žiūrėjau, *k a s* veidas bernelio, *k a s* plaukas žirgelio Dglš.

Dabartinėje literatūrinėje kalboje *kàs* tokia reikšme pasitaiko sustingusiuose pasakymuose, dažnai su pabrėžiamąja dalelyte *per*, pvz.: *K u o* vardu žaltys, *ten* jei *kas* paminės, — nebepamatysit niekados manęs SNèrR I 427. *K a s* jis per žmogus? VencIGD 123.

Kàs yra senas įvardis, turintis atitikmenų ir kitose ide. kalbose.

b) *Kóks, -ià* nurodo kokybines daiktų ypatybes.

K o k s ten kalas žiedelis iš po šalmo žolės? MiežML 98. Vidury stalo garavo dubuo baltutėliai užlietų kukulių, *k o k i*ų aš niekad nebuvau valgęs namie BaltPV I 37.

Kóks, -ià daryba kaip įvardžio *tóks, -ià*, atitinkamai lat. *kāds*, kaip *tāds*.

c) *Kuris, -i* ir *katràs, -à*, skirtingai nuo įvardžio *kóks, -ià*, nurodo skiriamąsias daiktų ypatybes. Paprastai *kuris, -i* nurodo vieno iš daugelio daiktų skiriamąsias ypatybes, *katràs, -à* — vieno iš dviejų daiktų. Tokia

¹⁹ Tai vienas iš argumentų, kad klausiamųjų-santykinių įvardžių nereikia skirti į du atskirus skyrius.

katrās, -à reikšmė susijusi su jo daryba. Priesaga -t(a)ras, su kuria išvestas *katrās*, iš senovės turėjo dviejų sąvokų priešpastatymo reikšmę²⁰.

K u r i a i kalbai artimiausia lietuvių kalba? Aš jūsų klausau, ir ji atrodo man labai skambi ir graži VencGD 273. *Tuos, k u r i e lips, baidys iš visų pusių bauriausios šmėklos* BilR I 146. *K a t r a s judu kaltesnis: tu ar Jonas? JablRR I 224. Bepigu, kad dabar galėčiau parodyti, k a t r a s vertesnis meilės, krosnis ar ta žmogysta? ŽemR I 88.*

Įvardis *kuris*, -i, eidamas jungiamuoju žodžiu, kai pagrindiniame sakinyje nėra atliepiamojo žodžio, įgyja artimą anaforinės reikšmės parodomiesiems įvardžiams reikšmę.

Sugrumėjo perkūnas, ir, pakėlę galvas, juodu pamatė didžiulį juodą debesį, k u r i s jau buvo užgožęs pietinę dangaus pusę VencGD 530. *Meisterienė nešasi puodą, k u r į Jonas atima iš jos, pastato ant mūriuko* CvR IX 61.

Tarmėse (pvz., Skapiškio, Alantos, Palūšės, Kuktiškių ir kt. apylinkėse) *kuris*, -i beveik visai nevartojamas, išsiverčiama su įvardžiu *katrās*, -à.

Vietoje *kuris*, -i lietuvių kalboje dažnai pavartojamas prieveiksmais *kuř*.

Mes esam tie patys varniukai, k u r tu išgelbėjai nuo bado BalčGP 44. *Ei, eisiu, eisiu į tą žemelę, k u r yra be vargelių* JD 756.

Įvardis *kuris*, -i (plg. lat. *kurš*) greičiausiai yra sudarytas iš prieveiksminio *kuř* ir įvardžio *jis*, *ji*²¹. Dar pasitaiko nesuaugusio šio prieveiksminio su įvardžiu junginių, plg.: *Paėmė tą lempą, k u r ji labai gera buvo* JablRR I 494.

d) *Kienō* nurodo daikto priklausomumą.

Kas gi užuolaidą judina lango, k i e n o balta rankelė? SNērR I 285. K i e n o skylė, tas ir lopo Jnš.

Įvardis *kienō* yra sustabarėjęs vns. kilm. linksnis, panašiai kaip *māno*, *tāvo*, *sāvo*. Tarmėse pasitaiko ir linksniuojama šio įvardžio forma *kienās*, -à, plg.: *Klausia bobop, k i e n i vaikai* Lz. *K i e n à toj karvė? Zt.*

e) Įvardis *keli*, *kėlios* ir iš jo išvesti su skaitvardžių priesagomis *keri*, *kėlerios*, *keliñtas*, -à nurodo daikto kiekį.

K e l i jūs čia būsit rytoj? JablRR I 224. K e l e r i tavo marškiniai? JablRR I 224. Kelintū teliu karvė? Ds.

Tarmėse ir senuosiuose raštuose daikto kiekiui nurodyti vartojamas dar įvardis *kiekas*, -a (-à) (abi formos dažnai yra savarankiškos, vartojamos kaip negimininės).

K i e k u arklių važiavo? Dkšt. K i e k á i žmonių šiandei pusrytis virtas? J. Igumas jo tiek say ira, k i e k s a y ir p l a t u m a s Bt Apr 21,16.

§ 26. Kai kurie klausiamieji-santykiniai įvardžiai sakiniuose be klausimosios intonacijos arba retoriniuose klausimuose nebeturi savo tiesioginės reikšmės.

²⁰ Žr. A. Мейе, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, Москва-Ленинград, 1938, p. 282.

²¹ Žr. J. Schmidt, Die griechischen Ortsadverbia auf *vi*, *viç* und der interrogativstamm *ku*, KZ, 32, p. 401.

a) Su įvardžiu *kàs* teigiamuosiuose sakiniuose reiškiamas neigimas, o neigiamuosiuose — teigimas to, apie ką turėtų būti klausama.

Gal dainą kokią moki, teta? — K a s t e n m o k ė s (nemoku)! Grv. K o ĉia tik nebuvo?! Puodžiai, skardininkai, kepėjai su savo margintais tešlainiais ir kurpiai, molinių švilpukų, žaislų pardavėjai, kiaurų indų nituotojai, kubiliai, račiai CvR III 54—55.

b) Įvardžiai *kàs* (būdvardiška funkcija), *kóks*, *-ià*, *kuris*, *-i* ir kt. pabrėžia, kad jų nurodomas daiktas yra didelis, gausus, puikus, kartais, priešingai, niekingai mažas, prastas, menkas.

K a s j o p e ĉiai (platūs)! Ln. *K a s t o v a i k o į s t a b u m a s, g a b u m a s!* Grž. *K a s t ū r ū t ū ž a l u m a s* JD 748. *O p a t i i r d u k t e r y s k o k i o s a u d ė j o s!* *P e r k e l i a s m y l i a s t o k i ū n e r a s i* Myk-PutS I 275. *R a z a l i o t, k e l k i s, ž i ū r ė k, j a u k u r i s m e t a s* (jau vėlu) VienIMA 20.

c) Įvardis *kóks*, *-ià* pabrėžia kokybinės ypatybės kiekį.

Ž i ū r ė k, i š k r i t o p i r m a s s n i e g a s. K o k s b a l t a s j i s, k o k s j i s š v e l n u s! KorsRn 108. *K o k s g r a ž u s m a ž y t i s m ū s ū k r a š t a s, — k a i p l a š e l i s t y r o g i n t a r o* SNrR I 476.

Lietuvių kalboje pastebima specifinė įvardžio *kàs* vartoseną su veiksmažodžio (*ne*)būti (kartais ir kitų veiksmažodžių) asmeninėmis formomis. Tokios konstrukcijos eina viename sakinyje su kitų veiksmažodžių formomis.

Maža žmonių buvo — nebuvo k a s d i r b a (nebuvo dirbėjų) LnkV. *Nueinu šieno — n ė r k a s i m a* (n ė r a š i e n o) Švnč. *I š b ū ĉ i a v o j a u n a s m e r g a s* (kariai), *k a d b ū t ū k a s g r i ž t a n t l a u k i a* SruogD 14. *J u k m o t e r i š k o s d a r b o n ė r a k o p a r o d y t i* ŽemR I 173.

Galima spėti, kad tokios konstrukcijos su įvardžiu *kàs* išsirutuliojo iš prijungiamųjų sakinių, kuriuose *kàs*, be abejo, atliko jungiamąją funkciją, plg.: *A r y r a t e n a i, k a s d a r b ū d i r b a* (ar yra tam žmogus)? Jabl.

6. Neapibrėžiamieji įvardžiai

§ 27. Neapibrėžiamieji įvardžiai apytikriai, apskritai arba labai bendru santykiu nurodo daiktus arba jų ypatybes ir palieka juos konkrečiai neapibrėžtus ir nežinomas. Neapibrėžiamieji pagal daiktų ar ypatybių nurodymo santykį yra priešpastatyti parodomiesiems. Pirmieji nurodo nežinomas, neapibrėžtus, o antrieji — žinomas, apibrėžtus daiktus²².

²² Pagal bendrą neapibrėžiamųjų reikšmės pobūdį į šį skyrių įeina mūsų gramatikose išskiriami ne tik nežymimieji, bet ir vadinamieji pažymimieji (*visas*, *-à*, *kitas*, *-à* ir t. t.). Iš tikrųjų tiek nežymimieji, tiek vadinamieji pažymimieji galutinai neapibrėžia nurodomo daikto ar ypatybės, plg.: *K a ž k a s s a k ė. V i s i s a k o. K i t a k a r t a p a s a k y s i u.* Mums neaišku, kas yra tie visi, taip pat nežinoma, kada bus kitas kartas. Jie išsiskiria savo siauresnėmis reikšmėmis.

Išskyrus pažymimuosius įvardžius, neįmanoma išvesti bendro santykio, kuriuo jie, skirtingai nuo kitų įvardžių, nurodo daiktus ar ypatybes. Todėl gramatikose vadinamieji pažymimieji įvardžiai iš viso neapibrėžiami, išskaičiuojamos tik jų atskiros leksinės reikšmės. Čia duodamoje klasifikacijoje pažymimasis yra vienas įvardis *pàts*, *-i*, kuris lietuvių kalboje griežtai skiriasi nuo kitų įvardžių ir savo kilme, ir reikšmės pobūdžiu. Jau A. Ba-

Neapibrėžiamųjų įvardžių lietuvių kalboje yra gana daug. Visi jie nėra vieno galo ir skirstytini į keturias grupes.

A. Neapibrėžiamieji-nežymimieji įvardžiai.

§ 23. Šie įvardžiai apytikriai, apskritai nurodo neapibrėžtą daiktą arba ypatybę, neišskeldami jų santykio su kitais daiktais ar ypatybėmis. Čia priklauso įvardžiai *kàs, kòks, -ià, kuris, -i, katràs, -à, keli, kėlios, kienõ*, kurie iš seno kartu su klausiamąja turėjo ir neapibrėžiamąją reikšmę. Su šiais įvardžiais lietuvių kalboje yra daug naujai sudarytų tos pačios reikšmės sudurtinių ir samplaikinių įvardžių: *kažkàs* (iš junginio *kas žino kas*), *kažin kàs, kažkòks, -ià, kažin kòks, -ià, kažkuris, -i, kažin kuris, -i, kažin katràs, -à, kažkienõ, kažin kienõ, kas nòrs* (su antrąja dalimi iš veikiančios rūšies esamojo laiko dalyvio *norįs*), *koks, -ia nòrs, kuris, -i nòrs, katras, -a nòrs, kieno nòrs, bet kàs, bet kòks, -ià, bet kuris, -i, bet katràs, -à, bet kienõ, kai kàs, kai kuris, -i, kai katràs, -à, kai kòks, -ià, kàs-ne-kàs, kuris-ne-kuris, kuri-ne-kurì*. Neapibrėžiamųjų-nežymimųjų reikšmę taip pat turi iš įvardžio *keli, kėlios* išvesti su skaitvardinėmis priesagomis *kėletas, keleri, kėlerios, keliñtas, -à*. Neapibrėžiamųjų-nežymimųjų reikšmę dar gali gauti kai kurie parodomieji, netekę apibrėžiamojo elemento, pvz., įvardis *tòks, -ià* „vienas (vok. *ein*), kažkoks“. Iš parodomųjų yra samplaikinių neapibrėžiamosios-nežymimosios reikšmės įvardžių: *šis, tàs, šiòks tòks, šiokià tokià*. Šios grupės įvardžių reikšmę dar gali gauti įvardžiai *vienas, -à, kitas, -à* ir samplaikinis *vienas kitas, vienà kità* (jų pagrindines reikšmes žr. toliau).

Svetimose parapijose, jeigu nori *k a s* pasigirti nauju rūbu, madiškais kailiniais, pušnimis, ratais, — mėgsta sakyti: pagramantiškio darbas! CvR IX 8. Puodui *juk kasdien, kad k o k į viralą verdi, druskos ne tiktai, bet dar ir uždaro reikia* DonR 49. Taip artojai ir jaučiai dirbo be sustojimo, nebent *k u r i a m* žuobris sugedo Myk-PutS I 68. Mažai *k a t r a* žodį gerai pasako Jrb. Karvių čia buvo aštuonetas melžiamų, dvi mituliukės, *k e l i veršeliai* BaltPV₁ I 197. *Kas prileis prie karaliaus?! Kuriam pasiskusi, kam ten rūpi k i e n o* vargas? ŽemR II 186. Antanukui baisu vienam gulėti lovoj. Jam vaidenasi, kad pirkios vidury stovi *k a ž k a s* kaip arklys ir linguoja galva KrėvAP 123. Ant tiltelio sustoju ir pasilenkęs žiūriu, kaip sruvena vanduo: man rodos, kad vandeniui plaukia *k a ž i n* kokie gyvi daiktai ir tarp savęs taip maloniai šnekasi BilR I 120. *K a ž k u r i s* dirbančių pasakė *k e l e t a* žodžių, kiti pritariamai nusijuokė BaltRn 18. *K a ž i n*

ranauskas (žr. jo Kalbomokslis lėtuviszkos kalbos, Tilžėje, 1896, p. 35) įvardį *pàts, -i* skiria į atskirą grupę ir vadina jį netikrąja įvarde.

Ankstesnėse mūsų gramatikose pažymimųjų įvardžių nebuvo. Tik J. Jablonskis savo 1919 m. gramatikoje (žr. P. Kriaušaičio ir Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1919, p. 50—51) pirmasis išskyrė lietuvių kalboje pažymimųjų įvardžių skyrių. Pažymėtina, kad jo 1901 m. gramatikoje tie patys pažymimieji priskiriami dar prie parodomųjų. Kitose to meto ir vėlesnėse lietuvių kalbos gramatikose ne visada išskiriami pažymimieji įvardžiai. Pažymimųjų įvardžių skyriaus savo gramatikose neduoda A. Leskinas ir J. Otrebskis (žr. Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch von A. Leskien, Heidelberg, 1919, p. 159—161; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, tom III, Warszawa, 1956, p. 134—161).

k i e n o č i a b ū t a, v a l g y t a S l m. P r a k a p a s j a u t u r ė j o t o k ė p a p r o t ė: g e r d a v o t i k t a d a, k a i k a s n o r s j a m p a s t a t y d a v o C v R I I I 60. A n t a n o j i s n e i š p a s a k y t a i g a i l ė j o, n o r ė j o k o k i u n o r s b ū d u p a d ė t i B i l R I 81. — P a š a u k i t m a n k u r ė j o n o r s m u ž i k a! — s u r i k o i š v e ž i m o s u p y k ė s p o n a s B i l R I 174. Č i a n ė r a r e i k a l o i e š k o t i k i e n o n o r s k a l t ė s V a i č i ū n D 138. D a b a r a š s u g r i š i u n a m o, p a r s i v e š i u u ž d i r b t a a l g a i r k a l b ė s i u s t ō r u b a l s u, k a i p J u r g i o b r o l i s P e t r a s. I r n e b e ž a i s i u a š d a u g i a u s u b e t k u o B a l t P V I 115. K a m, g i r d i, p r a s t a m ž m o g u i g r a ž i ž m o n a, p r a s t a s, g i r d i, p a i m s b e t k o k i a — n e š i l k a i s g i j a m ž m o n a p u s t y t, n e m i l a i s r ė d y t! B a l t P V I 50. N i e k a s n e b ū t ū g a l ė j ė s p a s a k y t i, k a d M y k o l i u k a s b e t k a d a s u b e t k u r i u o b ū t ū n e s u t i k ė s, n e s u g y v e n ė s i r i š s i p r a v a r d ž i a v ė s V a i ž g R R I 38. K a t r o t a u r e i k i a? — D u o k b e t k a t r a K p. Š e š i v y r a i s p a r č i a i ž i n g s n i a v o, s t e n g d a m i e s i e i t i t a i p, k a d p a k e l ė s m e d ū ž i ū k a m i e n a i i r k r ū m a i p r i d e n g t ū j u o s n u o b e t k i e n o m e s t o ė k e l i a ž v i l g s n i o M y k - P u t S I 164. K a i k a s u ū ž i n o j a u i š v e ž ė j o P r a n c i š k a u s, o k a i k a s i r p a t s p r i e v a i z d a s P š e m i c k i s i š s i š n e k ė j o M y k - P u t S I 74. K a i k u r i ū n a m ū b a l k o n u o s e j a u s u p l e v ė s a v o r a u d o n o s v ė l i a v ė l ė s V e n c l G D 189. V a i k a i, b ė k i t k a i k a t r a s, a t n e š k i t v a n d e n i o S l m. P a s i p r a š y k i t ė t a l k a k a i k o k ė ž m o g ū P r n. N o r ė j o, e i t i p a s P a k š ė i r m a n o t ė v a s, b e t j ė s u d r a u d ė m o t i n a: — t i k t u j a u n e s i k i š k: k a m - n e - k a m, o m u m s t a i b u s b ė d a — d a r p a d e g s p a s k i a u V i e n I M A 74. Š i a n d i e n k a i m a s t ū n o j o t y l u s, m i e g u i s t a s, a t s a r g u s, n u s i g a n d ė s. K u r i a m - n e - k u r i a m k i e m e s u g i r g ž d a d u r y s, p a s i r o d o k a s n o r s i š s e n e s n i ū j ū — v ė l d i n g s t a d a r ū ž i n ė j a r p a š i ū r ė j M y k - P u t S I 234. V o k i e č i a i g a n a g r e i t a i i š t u š t i n o b u t e l ė d e g t i n ė s. P o j o ė j o a n t r a s, p a s k u i d a r k e l e t a s V e n c l R I I I 229. K e l e r i o s g i r n o s j a u s u d i l o, m a l ū n e b e s i s u k d a m o s V e n c l R I I I 13. O r y t o j a u s d i e n a š e i m i n i n k a s p a s i s k u n d ė. — N e s u p r a n t u, k a s s u t u o s a r č i u d a r o s i. K e l i n t a d i e n a v a i k š t o k a i p ž e b e n k š č i ū n u j o d y t a s B a l t P V 97—98. L a b a i s e n i a i g y v e n o t o k s p i r k l y s, j i s t u r ė j o d a u g ž e m ė s, p r e k i ū i r p i n i g ū B a l č T V N 69. N o r s d a u g i a u s i a v i s ū t ū d a i k t ū p o n u i t u r ė d a v o m p r i s t a t y t i, b e t i r m u m s š i s t a s k l i ū d a v o B i l R I 107. K o l t r o b a g a l i p a s t o v ė t i, v i s š i o k i a t o k i a n a u d a Ž e m R I I 329. V i e n a s e k m a d i e n ė j p a s i e k ė U ū z u o ž e r i u s ž i n i a, k a d P e č i ū r a j a u e s a s U k m e r g ė j e V i e n I M A 47. N e r a s i p a s j ė b e r ū o a r o b e l s, k u r n e k a b ė t ū m a ž u č i a i n a m e l i a i. K i t i n e t s p a l v i n g a i n u d a ū y t i C v R I X 31. N u o l a t p a s a k o d a m a s t a s p a č i a s l i g o n i n ė s i s t o r i j a s, D i e v u l i s k a s k a r t v i e n u, k i t u ž o d e l i u, v i e n u k i t u i š m i s l u j a s p a g r a ž i n d a v o i r i l g a i n i u i j a u i r p a t s n e ž i n o j o, a r t a i p i š t i k r ū j ū b u v ė, a r t i k j o s u g a l v o t a C v R I I I 98.

Tarmėse ir senuosiuose raštuose yra dar daug neapibrėžiamųjų nežymimųjų reikšmės samplaikinių ir sudurtinių įvardžių, pvz.: bi kās Lkv, Krtn, Šauk, Všk, Rdm, bi kōks Šauk, bi kokis Rdm, koks toks „šioks toks“ Slnt, kas kuris „kai kuris“ KoG 71, kiekas tiekas „šioks toks“ J, kana kās „kažkas“ Jž, J, kàna kas Užv, kana koks M, kap kās „kai kas“ Šauk, Lp, kai kitas „kai kuris, kuris nors“ Vdžg, jeib kas „bet kas“ JnG 108, jeib koks „bet koks“ Slnt, tykokis „kažkoks“ Vlk, kajikas „kaži kas“ Als, Varn, kajakas „kažkas“ SD 121.

Tarmines formas padidina įvairūs variantai iš klausiamųjų įvardžių su veiksmazodžio žinoti šaknimi ir sutrumpintais jos formantais, taip pat su veiksmazodžio norėti formomis *norįs*, *norinti* bei iš jų išsirutuliojusiais žodžiais, pvz.: *kąžino kas* Krt, *kažino koks* Plt, *kąži kas* Jrb, Dkš, *kaži kóks* PgrT 60, *kąžinc kas* Arm, *kąžinec kas* Arm, *kąžnec kas* Vlk, Rod, *kąžne kas* Alv, *kažno kàs* Ds, Skp, Dbk, Ktk, *kažno koks* (*kažno kokiō* BaranLM 37), *kažno katràs* Ds, *kąžnai kas* Dbk, *kažnoc kàs* Lp, *kas norįs* LC 1883, 4; SD 31, *koksai norįs* I, *kas nór* Dbk, Kš, *kas nōr* Lp, *kas nóns* Šauk, Šl, Rm, Pc, *koks nons* Grk, *kas nórint* Všk, *kas nōrint* Lkv, *kas nōrints* Grdž, *kas nórints* Kš, Šauk, *kas nórintais* Šauk.

B) Neapibrėžiamieji-atiskiriamieji įvardžiai.

§ 29. Šie įvardžiai nurodo neapibrėžtą nuo kitų atskirtą ar bent šiek tiek atribotą daiktą arba ypatybę.

Ryškiausi šios grupės atstovai yra *kítas*, -à ir iš jo išvesti ar su juo sudaryti įvardžiai *kítóks*, -ia, *kítkas*, *kas kíta*. Įvardis *kítas*, -à yra bendras baltų kalbų darinys (plg. lat. *cits*, pr. dgs. gal. *kittans*). Jį galima sieti su veiksmazodžiu *kísti*.

Įvardžiai *kítas*, -à, *kítóks*, -ia, *kítkas*, *kas kíta* nurodo daiktus arba ypatybes, neįeinančius į apibrėžtų, žinomų daiktų ar ypatybių skaičių. Tuo būdu daiktas atribojamas, neigiant, kad jis — ne tas, ne toks, bet kas jis, koks, taip ir lieka tiksliai neapibrėžta.

Tu karo vaikas. Širdį drąsą ir ginklą rankoj išlaiky! Ateis kiti — gal būt, supras jie, kokia mūs valanda klaiki SNrP I 193. *Kito darbo negalėjo dirbti ir pasakojo Smn. Kiek kartų poetai akis lygino su dangaus mėlyne, o vis dėlto jų mėlynumas kítóks* VenclGD 519. *Apsigyvenęs pas dėdę, Petras Katrytės nepamiršo. Ji neišeidavo jam iš galvos nei dirbant, nei ilsintis. Ką ji veikia, ar jį prisimena, ar Skrodskis į ją nesikėsina, ar prievaizdas su tijūnu nevaro jos į lažą, ar tėvas jos nebaudžia — tokie ir kítókie klausimai nuolatos kvaršino jam galvą* Myk-PutS 373. *Mano tėvai jau buvo numatę jam ir ūkį dirbti iš pusės, ir pasižadėję padėti sėklomis, padargais ir kítku* o VienIMA 147. — *Atrodo, oras taisosi, — tarė vaitas, pažvelgęs į dangų. Bet prievaizdui, matyt, rūpėjo kas kíta.* — *Sakyk, vaite, kuri čia Kedulio sodyba? Šita? — pirštu parodė ties liepa, šiapus kelio* Myk-PutS I 183.

Tam tikrame kontekste įvardis *kítas*, -à nurodo antrąjį iš dviejų priešpastatytų ar vienas po kito einančių daiktų. Šiuo atveju įvardžiu *kítas*, -à kiek tiksliau nurodomas daiktas, nes, priešpastatant arba sugretinant du daiktus, netiesiogiai yra nusakoma antrojo daikto vieta bei eilė, pvz.: *Tik-tai toli toli, kažkur kítame miško krašte, šūkavo Stepukas, nesurodamas, kur aš esu ir kurion pusėn bandą pavaryti* BaltPV I 72. *Cit, neverk, neraudok, jaunoji mergele, aš tave parvesiu kítą rudenėlį* StanD 12.

§ 30. Tam tikru santykiu atriboja nuo kitų nurodomus daiktus ar ypatybes, bet jų neapibrėžia taip pat įvardžiai *tam tikras*, -à, *víenas*, -à, *vienóks*, -ia. Samplaikinis įvardis *tam tikras*, -à (iš įvardinės dalelės *tam* ir būdvardžio *tikras*, -à) — lietuvių kalbos produktas. Įvardis *víenas*, -à yra

senas (plg. lat. *viens*). Manoma, kad jo šakninis *ie < ei* (:vičveīnelis)²³ ir sie-
tinās su parodomųjų „jis“ reikšmės šaknimi²⁴.

Įvardis *tam tikras*, -ą turi reikšmę „nustatytas, specialus“, pvz.: *Mes —
biznio žmonės, ir suprantama, kad už patarnavimą duosiu tam tikrą
procentą VencIGD 41. Visi kaimai nederlingų metų atsargai dar iš rudens
supildavo į tam tikras klėtis, vadinamas „magazinais“, visų rūšių
grūdų nustatytą kiekį VienIMA 35.*

Įvardis *vienas*, -ą nurodo atribotą neapibrėžtą daiktą dvejopo pobū-
džio reikšmėmis:

vienas, -ą „tas pats“, pvz.: *Antanukas ritasi žemėn. Jam jau įkyrėjo
sėdėti vienoj vietoj KrėvAP 141. Jis per daug su tuo... Sauliūnu...
pučia, sako, vieną dūdą... MiežBP 88. Paskui vienu kartu pradėjo
su sesele juoktis BilR I 172. Tuokart visi pasirašė, kad akys vieno di-
dumo ir spalvos MP.*

vienas, -ą „tik tas, be kitų“, pvz.: *Šeimininkas buvo vienais apati-
niais, ir, matyt, dėl to jo veidas atrodė daug baltesnis, negu visuomet
BaltPV I 120. Juk negali maitintis vis vienais riebumynais; ir dailių
riekelių reik, kad spirgini spirgus DonR 36. Aš vienōs duonos nenoriu
Dkš.*

Įvardis *vienas*, -ą dažnai eina su dalelyte *tik*, kuri dar daugiau sustip-
rina šio įvardžio atskiriamąjį reikšmės momentą, pvz.: *Prie velionio karsto
[...] giedojo tik vieni vyrai — moterys atsisakė VienIMA 190. Tik
vienos žvaigždės linksmi mirgėjo viršuje BilR I 141.*

Tam tikruose pasakymuose įvardis *vienas*, -ą turi nusilpusią ir taip
jau bendrą neapibrėžiamąją atskiriamąją reikšmę. Jis tik pabrėžia, kad
nurodomas daiktas yra tikros, grynos sudėties.

*Priėję arčiau, vaikai pamatė, kad visa trobelė pastatyta iš duonos, o
apdengta meduoliais; langai buvo vieno cukraus BalčGP 36. Padarysiv'
marškinėlius vieno lino žiedo BsO 121. Kad užtvino pieva — vienas
vanduo Lnkv. Viena malonums lauke būti Kal.*

Įvardis *vienōks*, -ia reiškia „toks pat“, pvz.: *„Nebijok“, tarė meška
(arkliui), „nieks pikto nerasis, tėvai mūsų nu amžių sandaroj gyveno,
drauge gimė ir augo ir drauge paseno. Štai ir dabar vienokia mus
laima sutiko: man lenciūgas ant kaklo, tau pančiai paliko“ StanP 30. Trys
mylios girelės vienokių eglelių Tvr. Ne visų vienokios akys
Vlkj.*

Tam tikrame kontekste įvardis *vienōks*, -ia vartojamas būdvardžio
reikšme „lygus, vienodas“, pvz.: *Ar audimas bus vienōks, ar ir drūžių
įmaišys? Up.*

Šalia *vienōks*, -ia dar vartojamas *vienódas*, -a įvardžio ir būdvardžio
reikšme, plg.: *Už stalo ji vienu du malonumu (tokiu pat) rūpinosi vai-
šinti svečius VienR IV 63. Staiga pasigirsta vienodas (tolygus) beldi-
mas į duris PaukštAA 96.*

²³ Žr. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 481.

²⁴ J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern, p. 286.

Vienódas, -a įvardžio reikšmė gali būti senesnis, plg. lat. įvardžius su atitinkama priesaga *tāds, šāds, kāds*.

§ 31. Įvardžiai *vienas*, -à, *kitas*, -à sakinyje dažnai turi tarp savęs susijusias reikšmes ir sudaro tam tikrą porą. Panašiai gretinami ir kiti tarp savęs susijusios reikšmės arba pakartojami tie patys įvardžiai: *vienas*, -à ... *añtras*, -à²⁵, *kit(a)s*, -à ... *kitas*, -à, *vienóks*, -ia ... *kitóks*, -ia, *kàs ... kàs*, *šis*, *ši* ... *tàs*, *tà*, *tàs*, *tà* ... *tàs*, *tà*, *tàs*, *tà* ... *kitas*, -à, *šióks*, -ià ... *tóks*, -ià, *tóks*, -ià ... *tóks*, -ià. Sugretintų įvardžių leksinės reikšmės tiek yra susijusios, kad tie įvardžiai, nors ir nesudaro vienos leksemos, bet, savotiškai santykiaudami sakinyje ir turėdami, kaip įvardžiui būdinga, labai apibendrintas reikšmes, įgyja naują bendrą funkciją, drauge išreiškia panašius santykius, kaip kiti įvardžiai. Jie nurodo neapibrėžtų daiktų ar ypatybių savitarpio santykius, atskirdami vieną neapibrėžtą daiktą nuo kito tos pat rūšies ar skirtingo neapibrėžto daikto, taip pat vieną ypatybę nuo kitos. Parodomieji įvardžiai, sudarydami poras, taip pat neturi apibrėžiamojo elemento (atskirai vartojami parodomieji įvardžiai išlaiko apibrėžiamąjį elementą). Tokias įvardžių poras sąlyginai galima vadinti gretinamaisiais įvardžiais²⁶ ir pagal jų reiškiamus santykius skirti prie neapibrėžiamųjų atskiriamųjų įvardžių.

Tarp savęs susiję įvardžiai gali eiti atskiruose vienuose sintaktiniuose vienetuose. Tada jie dažniausiai reiškiami tuo pačiu linksniu. *Moterys vienos dar dairėsi aplink krosnį, kitos jau sėdėjo ant suolo ties žibintu ir verpė* KrėvAP 124. *Ir čia aš staiga prisiminiau motinos pasakojimą apie du draugus, sutikusius miške lokį. Vienas jų šovė į medį ir pasislėpė, o antrasis apsimetė negyvas, ir lokys nesudraskė nei vieno, nei kito* BaltPV I 86. *Kits negalė(jo), kits tingė(jo) mokyti* Brt. *Netur klumpių: vieną vienokį, kitą kitokį* KlvrŽ. *Kalvėje tai gera. Nuolat pilna žmonių. Kas su reikalais, kas su tauškalais, vienas išėjo, kitas atėjo: naujienu pasiklausyt, kitiems pasakyt* BaltPV₁ I 213. *Rūbai šio ir to didžiai jau buvo nudilę* (vieno ir kito paukščio) DonR 22. *Ne kartą, nusibodus dainoms ar žaidimams, vieni kitų klausdavo. — Na, ką dabar? Ką dabar?... Tas siūlydavo tą, tas kitą, siūlymai nepatikdavo, visi imdavo ginčytis ir apgailestaudavo: — Ak, nėra Adomėlio... Myk-PutS I 370. Vienur šio kio, kitur tokio bėda* Žal. *Pavasarij tai diena tokia, diena tokia* Pc.

Šitokios įvardžių poros tam tikrame kontekste gali būti pratęstos tais pačiais žodžiais, o po įvardžių *vienas*, -à ... *añtras*, -à, *vienas*, -à ... *kitas*, -à dar gali eiti kelintiniai skaitvardžiai *trėčias*, -ià, *ketvīrtas*, -à ir t. t., pvz.: *Visi pradėjo skirstytis, kas karvių melžtų, kas galvių laukan varytų, kas mėšlo vežtų* VienIMA 20—21. *O ir patys žmonės atrodė labai nevie-*

²⁵ *Añtras*, -à dabar lietuvių kalboje turi kelintinio skaitvardžio reikšmę, tačiau kilmės jis yra įvardinės: parodomosios reikšmės šaknis *an-* ir priesaga *-t(a)ras*, plg. A. Walde, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, herausg. und bearb. von J. Pokorny, II B., Berlin und Leipzig, 1927, p. 337.

²⁶ Du sugretinti įvardžiai, kaip savarankiški vienetai, jau seniai išskiriami mūsų gramatikose, žr. P. Kriaušaitis, *Lietuviškos kalbos gramatika*, Tilžėje, 1901, p. 24.

nodai. *Vie n i j ų* buvo apsivilkę darbininkiškai (...) *K i t i* dėvėjo inteligentų įprastą apdarą su atdaraais švarkais ir kaklaraiščiais. Dar *k i t i* nešiojo ne mūsų kraštų drabužius VencGD 457. *V i e n a s* sako lėkim, *k i t a s* sako stovėkim, *t r e č i a s* sako linguokim (vanduo, akmuo ir žolė) An.

Kai kurių įvardžių porų susiję žodžiai gali turėti skirtingų linksnių formas ir eiti šalia vienas kito arba gali būti vartojami su prielinksniais. Tokiais atvejais šie įvardžiai, be neapibrėžiamosios atskiriamosios reikšmės, dar gauna papildomas reikšmes, išplaukiančias iš tų linksnių bei prielinksnių funkcijų, pvz., įvardžiai, einantys su prielinksniais *po*, *už*, be ko kita, dar nurodo tam tikrą daiktų eilę (*v i e n a s* *už* *k i t o*, *v i e n a s* *po* *k i t o*).

Tu nesakyk, nėra piktesnio padaro pasaulyje už žmogų. Kodėl nepiauna bitė *v i e n a* *k i t o s*, skruzdėlė skruzdėlės?... BaltrTK I 234. Tie šuliniai, nedideliais tarpais kasti *v i e n a s* nuo *k i t o* visa pylimo žemuma, buvo toki gilūs, kad, metus akmenį, tik po geros valandėlės atsiliepdavo CvR III 19. Jie abu ilgus metus gyveno toli nuo *v i e n a s* *k i t o* BilR I 152. Tolydžio *v i e n a s* *po* *k i t o* ir kartu artojai, tarsi lenktyniaudami, rėkė ir šaukė: palši, juodi, margi, dvyli, šėmi, lauki, baltakakti — šio-o-o!.. vo-o!... è!.. atleisk! užaik! vaga, vaga!.. tiesiau!.. Myk-PutS I 68. Visoki dienos balsai *po* *v i e n a s* *k i t o* vis tilo, rimo JablS 48 (Vs). Kiek atminimų atsitikimų, gyvų kitados, *v i e n a s* *už* *k i t o* brėško ir švito anapus ribos! MairRR I 129. Grėbėjai, sušilę, išraudonavę, skuba pluša *už* *v i e n a s* *k i t o* ŽemR II 328. Miško gilumoje, jauname ir tankiame eglyne, iš kur buvo matomas kelio vingis, gulėjo keletas vyrų. Jie gulėjo netoli *v i e n a s* *k i t o*, ir ginklai, atremti į medį, stovėjo čia pat. Protarpiais *v i e n a s* *a n t r a m* jie tarstelėdavo žodį, praskleisdavo atsargiai medžių šakas, įdėmiai apsidairydavo CvR III 217. O bernai visi, naujas vyžas nusipynę ir autus naujus iš drobės sau pasidarę, vis tekini, *k i t s* *k i t ų* neiggi pranokdami, šoko DonR 45. Jiedu nė vienas ilgus metus nežinojo apie *k i t s* *k i t ų* BilR I 152. Anos pusės vestuvinininkai išbruzdėjo atgal, taip pat ir kaimynai *po* *k i t s* *k i t o* spūdino laukan ŽemR I 78. Lakštingalų gaujos čiauškėjo, pleškėjo garsiai *už* *k i t a* *k i t ų*, tarytum eidamos lenktynių su piemenėlių vamzdeliais ŽemR I 133. Kilo iš šiaudų vestuvinininkai, rinkosi kaimynai, juokėsi, tyčiojosi iš *k i t s* *k i t o* nakvynės ŽemR I 77. Girtuokliai, prisiproję degtinės, ant gatvės pykšt! pakšt! *v i e n a s* *k i t a m* į ausį, už čiupros, į kuprą! *t a s* *t a m* *už* gerklės smaugti... ŽemR II 182. Kai sus(i)muša su vaikais *t a i* *t a s* *už* *t ų* (vienas kitą gelbsti) Trak.

Tarmėse dar kartais pakartojami įvardžiai *v i e n a s*, -à ... *v i e n a s*, -à, pvz.: Sako žmonės, kad Mataušis su žmonele sugyveno, o tu dabar pažiūrėk — *v i e n s* *t e n*, *v i e n s* čia išvažiavo Varn. Sudėjau visas vištas į eilę *v i e n a* *p r i e* *v i e n o s* Mrs.

Senuosiuose raštuose randame ir tokių sugretinimų: ...schū du sunkei sirga, *k i t s* *r a u p a i s*, *a n t r a s* *k a u l u* *l i g g a* BP I 189.

C) Neapibrėžiamieji apibendrinamieji įvardžiai.

§ 32. Šie įvardžiai nurodo apibendrintą neapibrėžtą daiktą arba ypatybę. Pagal savo reikšmės pobūdį jie gali būti teigiamieji ir neigiamieji.

1) Teigiamieji apibendrinamieji įvardžiai.

§ 33. Teigiamieji apibendrinamieji įvardžiai išreiškia teigiamus santykius su visuma, t. y. nurodo neapibrėžtus daiktus ar ypatybes, vienokiu ar kitokiu būdu apimančius ar beveik apimančius visumą. Čia priklauso *visas, -à, viskas, visoks, -ia, kiekvienas, -à, kàs, „kiekvienas“, aliái vienas, -à, túlas, -à, daug kàs (daūg kas)*. Atskirų įvardžių reiškiamus santykius su visuma parodo jų leksinės reikšmės.

a) *visas, -à* (plg. lat. *viss*, pr. *wissa* -) „susidedas iš daugelio, kiek yra, drauge paėmus“ (vyriškosios ir moteriškosios giminės formos nurodo asmenį arba daiktą, bevardės giminės formos — tik bendrą reiškinį).

— *O iš kur tu žinai? — staiga nutraukė jis mane. — Kaip iš kur? — sutrikau aš. — V i s i žino, v i s i kalba... — Kas tie v i s i? — Na... v i s i! Daug žmonių kalba... Ir Rozalija sakė! — Rozalija, tai dar ne v i s i* BaltPV I 118. Tylus tylus buvo Mykoliukas, o *v i s i e m s* matės, jog jis šneka VaižgRR I 37. Daug mergaičių pakrančiais Dubysos, kaip *l e l i j ū, b a l t ū* ir *a u k š t ū*; žydi veidu kaip putinas *v i s o s*; gražesnių neišgirsi balsų MairRR I 79. O kodėl aš neisiu, o kad *v i s o s* eina? JD 484. Aš išdainavau *v i s a s* dainužėles, tik vienos nedainavau DvD 300. *V i s a* prapuolę; tik ant lauko pliko kelios pušelės apykreivės liko!.. BaranAŠ 19.

Tam tikruose pasakymuose įvardis *visas, -à* pabrėžia, kad nurodomas daiktas yra pilnas, iki galo kuo nors apimtas, ištisas, tikras. Kai kurie tokių pasakymų yra artimi sustabarėjusiems junginiams.

O revoliucinis judėjimas tuomet ne tik Tiflise, bet ir v i s a m e Kaukaze virte virė VienIMA 58. *O kad griežia! Girdi? V i s a s* raistas jam *t a r i a* VaižgRR I 60. Buvo čia ir avių *v i s a s* pulkas, ir keli arkliai, ir išvažiuojamasis eržilas BaltPV₁ I 197. *O „Mykoliukas“ — jau v i s a s* Mykolas. *Jam arti trijų dešimtų* VaižgRR I 37.

b) *viskas* (susidaręs iš junginio *visa kàs*) „susidedas iš daugelio; ir tas, ir tas, kiek yra, drauge paėmus“ (apie bendrą reiškinį, kaip įvardžio *visas, -à* bevardės giminės forma *visa*).

Teatrai, muziejai, literatūra — v i s k a s mūsų šalyje tarnauja liaudžiai VencITB 13. — *Vaikas dar tu, vaikeli, mažai teisėmanai. O kai ne v i s k ą išmanai, neskubėk teisti žmonių, patylėk geriau* BaltPV I 74. *V i s k ą tu žinai, v i s k a s tau rūpi... Visur nosį kaišioji, visur liežuviu plaki* GricKV 137.

Vietoje *viskas* labai dažnai dar pasakoma ir *visa kàs*.

Ir jinai ėmė pasakoti, kaip tada buvo: kaip ponai sukilo, kaip prastesniuosių žmones kvietė eiti prieš carą ir kaip v i s a k a s nelaimingai pasibaigė BilR I 233. *Jei kaimynai laukė tik pramogos savo smalsumui patenkinti, tai Augustinai buvo pasiruošę v i s a m k a m* VienIMA 46.

c) *visoks, -ia* „susidedas iš daugelio; ir toks, ir toks, įvairus“.

Kluonas ir daržinės erdvios, iki pat šelmens primuštos pašarų, o į s v i r n ą tai ir įeiti buvo nelengva: lūžo ten aruodai nuo v i s o k i o j a v o BaltPV I 36. *Krūmus ir girias v i s o k i o s o šino dainos* DonR 23.

Šalia *visoks, -ia* panašia reikšme vartojamas dar *įvairūs, -i*, plg.: *Į v a i r i ū s sapnus sapnavau, t. y. visokius* J. Jo pagrindinė reikšmė yra

būdvardžio, plg.: *Įvairūs medis* (įvijas, įsukas) Srj. *Įvairūs audeklas* (įstrižas) Rdm. Būdvardinę šio žodžio kilmę rodo ir jo daryba.

d) *kiekvienas*, -à „bet kuris vienas iš bendros visumos; visi, atskirai paėmus“.

Į kiekvieną naujai atvykusį žmogų kaimiečiai daug kreipia dėmesio, kol prie jo pripranta VienIMA 10. *Ėjau ir jaučiau, kaip su kiekvienu žingsniu vis labiau dreba pakinkliai* BaltPV₁ I 172.

Kiekvienas, -à yra sudarytas iš įvardinio prieveiksmio *kiek* ir įvardžio *vienas*, -à, plg. senųjų raštų junginius: *kiek daikta* (kiekvieną daiktą) Mž 70, *kiek diėnos* (kiekvieną dieną) DP 12. Kai kuriose tarmėse vietoje *kiekvienas*, -à vartojamas *katrās vienas*, *katrą vieną* Škn, *kas vienas*, -à Mrp, *katrās*, -à Skd, KlvrŽ, Škn, Šts, Šln.

e) *kàs „kiekvienas“* (tik vardininko linksnis su laiko sąvokomis arba nurodant savotišką daiktų eilę, taip pat sustabarėjusiuose pasakymuose).

Brėško. Kas valanda tamsiau darėsi LzPR I 367. *Saulelė kas rytą vėliau tesikelia, kas vakarą anksčiau gulasi* ŽemR I 182. *Kas keturiem vyram išduodama viena antklodžiukė, sudriskusi tokia* SruogDM 90. *Nespėjau nė apsidairyti, o visa banda išsisklaidė laukuose, nuklydo kas kur* BaltPV I 52.

f) *aliái vienas*, -à „visi iki paskutinio“.

Anagaliečiai tai aliái vienas išvažiavo į Pagirius Pg. *Paršai surinko visas bulves aliái vieną* Ds.

g) *tūlas*, -à „dažnas iš daugelio“.

Toks ėmė klaikumas, kad tūlas, tik per slenkstį oran iš trobos išėjęs, greitai spruko atgal, stipriai duris užstumdamas BilR I 214. *Ak, kaip tūla mūsų žolelių taip nusirėdė, kad nei boba jau didžiai sukrošusi kumpso* DonR 42. *Pakolei buvau pas motynėlę, tūlas tai sakė: graži mergelė* JV 793.

Tūlas, -à yra senas lietuvių kalbos darinys, jis vartojamas jau mūsų senuosiuose raštuose.

Tam tikrame kontekste artimą įvardžiui *tūlas*, -à reikšmę gauna būdvardis *dāžnas*, -à, pvz.: *Obuoliai čia bematant parausta, o dažnas sunkiai krinta žemyn tarsi virtęs švinu* MiežML 162. *Dāžnas*, -à būdvardžio reikšmė plg.: *dāžnas svečias* (kuris dažnai ateina), *dāžnì atsitikimai* (kurie dažnai atsitinka).

h) *daug kàs „dažnas iš daugelio; ir tas, ir tas“*: *Daug kas Užuožerių valstiečių norėjo ir savo sodybose turėti gandrų* VienIMA 186. *Iki trečiądienio daug kas tikėjosi pabaigti mėsą vežti* VienIMA 22.

2) *Neigiamieji apibendrinamieji įvardžiai*.

§ 34. *Neigiamieji apibendrinamieji įvardžiai išreiškia neigiamus santykius su visuma, t. y. nurodo, kad nėra daiktų, kurie apimtų vienokiu ar kitokiu būdu visumą. Čia priklauso: niėkas, niėkieno, jòks, -ià, nè vienas, -à, nè kòks, -ià. Savo reikšmė jie priešpastatyti įvardžiams visas, -à, kiekvienas, -à, vėiskas. Neigiamieji apibendrinamieji įvardžiai vartojami su neigiamaisiais veiksmažodžiais. Visi jie, išskyrus jòks, -ià, yra sudaryti*

su neigiamosiomis dalelytėmis. Tokia įvardžių daryba yra žinoma ir kitose ide. kalbose.

a) *niėkas* „nei tas, nei tas (iš bendros visumos)“.

Nie k a s tiek nežinojo pasakų, kiek senasis Lapinas; *nie k a s* taip gražiai nemokėjo papasakoti pramanytų dalykų, įtikinančiai sumeluoti, kaip jisai KrėvAP 61. Čia rausvos, melsvos, pilkos umėdės sutūpę, links mutės, gražiai auga, *nie k a s* jom nerūpi BaranAŠ 20.

Sustabarėję pasakymai: *nie ku būdu, nie ku gyvu* rodo, kad seniau *niėkas* buvo vartojamas ir būdvardiškai, t. y. nurodė ypatybę.

Žemaičių tarmėje vietoje *niėkas* vartojamas šu neiginiu nė sudarytas įvardis *nėkas* Slnt, Kal, Lkv KlvrŽ, Plt, Vvr.

b) *niėkieno* „nei to, nei to“ (su asmens priklausomumo atspalviu).

Mackevičius sakė, kad ponas negali dabar *nie k i e n o* žemės atimti Myk-PutS I 92. *Nie k i e n o* neraginamas, jau rankiojau dainas Būg.

Tarmėse pasitaiko ir *niėkienas* Trgn.

c) *jóks, -ià* „nei vienoks, nei kitoks; nei toks, nei toks (iš bendros visumos)“.

Praeina vasara, bet apie Andrių j o k i o s žinios CvR IX 150. *Dangus buvo giedras, be j o k i o* debesėlio Myk-PutS I 234.

Vartojamas taip pat *jóks, -ià* ir su dviem neiginiais: neigiamu veiksmoždžiu ir neigiamosiomis dalelytėmis *nei, nė*, pvz.: *Niekas iš Pempienės j o k i ų* prievolių *nei* lažo nereikalavo, *nei* vaitas, *nei* tijūnas, *nei j o k s* kitas dvariškis pas ją nelandžiojo, *j o k i e* pono įsakymai jos nelietė Myk-PutS I 24. *Aš nė j o k i u būdu* čia nebegaliu būti Pš.

d) *nė vienas, -à* „nei tas, nei tas (iš bendros visumos)“. Nemėgo Šmukštara ir medžioklės ir niekindavo visus medžiotojus. — *Nė vienas gyvulėlis* mums nieko pikto nedaro, o gyvent ir valgyt kiekvienas nori, — sakydavo Šmukštara VienIMA 176. Kaime yra ir daugiau liepų, bet *nė v i e n a* iš jų negali prilygti Galinio liepai Myk-Put I 23.

Šalia *nė vienas, -à* vartojamas lietuvių kalboje ir *nei vienas, -à*: *Dar nei viens* ikiol n'užaugo, vis besijuokdams, ir iš lopšio dar *nei viens* n'iškopo neverkęs DonR 30. Visi mane barė, *nei viens* neužtarė RD 44.

e) *nė kóks, -ià* „nei toks, nei toks, joks“.

Nė k o k i o s žymės nēr, kad perėjau per rugius Ds. Ji sakė, kad pas juos *nė k o k i ų* svečių nebuvo Trgn. *Nė k o k i o* šalčio nebijo Lz.

7. Pažymimasis įvardis

§ 35. Pažymimasis įvardis yra vienas — *pàts, -i*. Jis yra atėjęs iš daiktavardžių. Ir dabar dar lietuvių kalboje *pàts* vartojamas reikšme „vyras (šeimos galva)“, *patì* „žmona“.

Įvardis *pàts, -i* nurodo, kad veiksmas yra atliekamas veiksmo subjekto jėgomis, be kitų pagalbos.

Tegul sūnelis *p a t s* tėvui nusilenkia CvR IX 160. Niekas tu nematei, tegu šeiminkas *p a t s* sužino, jeigu nori, suprantì? BaltPV I 98. Atsitin-

ka, kad senis apsirinka: šiandien *p a t i* močiutė vakarienę gamino, o tėvas apsilaižydamas duoklę teikia martelei CvR IX 140—141.

Įvardis *pàts*, -i taip pat vartojamas daiktui pabrėžti, atkreipiant į jį dėmesį, suteikiant jam tam tikro svarbumo.

* Tuo visi pulkai to garso taip nusigando, kad ir *p a t s* erelis jau kribž-dėti nedrįso DonR 27. Iš antro aukšto balkono buvo matyti ir *p a t i* jūra — ošianti ir spindinti, tartum skystas, bet vėsus metalas VencIGD 466.

Su pastarąja įvardžio *pàts*, -i reikšme — daikto pabrėžimu, atkreipiant į jį dėmesį, iškeliant jo svarbą, — yra susiję dar du šio įvardžio vartojimo atvejai:

1) Įvardis *pàts*, -i, pabrėždamas daiktą, nurodo būdingą jam ribą.

Retas kas beatmena, kada Aužbikų paraistėje *p a č i a m e* slėnio skardyje, *p a č i o j e* patekančioje saulėje pradėjo atsirasti vienas, vis tas *pats* intapas VaižgRR I 96. Visi trys trobos langai užburbėjo nuo šalčio šerkšnu ir ledų; tik *p a č i a i s* pakraštėliais, kur stiklas negluotniai prigula prie rėmų, vėjas pragalando siauras properšas BaltPV I 12.

2) Įvardis *pàts*, -i su aukščiausiuoju laipsniu arba įvardžiutine forma parodo daikto ypatybės visų aukščiausiųjų laipsnių.

Strypčioju po ražienas kuo atsargiausiai, lyg žąsinas tarp akmenų, minu ant kulno, statau koją šonu, kietai suspaudęs pirštus, ir visuomet *pastatau* taip, kad *p a t s* aštriausias ražienojus susmenga į žaizdotą tarpupirštį BaltPV I 103. Kaimas tebemiegojo *p a č i u* tvirtuoju įmygiu VaižgRR I 77.

Tarmėse pasitaiko *pàts*, -i reikšme „vienas“. Ši reikšmė taip pat šliejasi prie pabrėžiamosios funkcijos. Plg.: Kas alutį *p a t i* (=vieną) geria, gražiai šokinėja LT III 447.

Išvados

1. Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiai pagal reikšmę skirstytini į 7 grupes: 1) asmeniniai (*àš, tū, jis, ji, mės, jūs, jiė, jōs, tāmsta*); 2) sangražinis (*savęs*); 3) savybiniai (*māno, tāvo, sāvo, mānas, -à, tāvas, -à, sāvas, -à, manāsis, -óji, tavāsis, -óji, savāsis, -óji, mūsāsis, -óji, jūsāsis, -óji, maniškis, -ė; taviškis, -ė, saviškis, -ė, mūsiškis, -ė, jūsiškis, -ė*); 4) parodomieji (*tās, tà, šis, ši, šitas, -a, anās, -à, tōks, -ià, šiōks, -ià, šitoks, -ia, anōks, -ia, tas pàts, ta patì, pàts tās, patì tà, toks, -ia pāt*); 5) klausiamieji-santykiniai (*kàs, kóks, -ià, kuris, -i, katrās, -à, kienō, keli, -ios, keliñtas, -à, kelerì, -ios*); 6) neapibrėžiamieji: a) nežymimieji (*kàs, kóks, -ià, kuris, -i, katrās, -à, kažkàs, kažkóks, -ià* ir kt.), b) atskiriamieji (*kìtas, -à, vienas, -à* ir kt.), c) apibendrinamieji (teigiamieji: *vìsas, -à, kiekvienas, -à* ir kt., neigiamieji: *niėkas, jóks, -ià* ir kt.); 7) pažymimasis (*pàts, -i*).

2. Asmeniniai įvardžiai *àš, mės, tū, jūs, jis, ji* sudaro trijų asmenų sistemą, išreiškiančią pagrindinės kalbos akto puses: kalbantįjį, klausantįjį ir asmenį arba daiktą, apie kuriuos kalbama. Lietuvių kalboje asmeniniai įvardžiai nėra būtini veiksmazodžio asmens kategorijai reikšti. Formos *àš, mės, tū, jūs* eina iš indoeuropiečių prokalbės su gryna asmeninių reikš-

me. Įvardis *jis, ji* lietuvių kalboje istoriniu laikotarpiu vartojamas tik kaip asmeninis, bet iš kilmės jis yra parodomasis, todėl nurodo ne tik asmenis, bet ir daiktus.

3. Naujai susidaręs lietuvių kalboje įvardis *támsta* neišreiškia naujų asmenų santykių, jis yra antrojo asmens mandagumo forma. Mandagumo reikalu antrojo asmens reikšmė su įvairiais niuansais dar vartojama: įvardis *pàts, -i*, suįvardėjęs būdvardis *sveĩkas, -à*, daiktavardžio *sveikatà* su įvardžiais junginiai: *támstos sveikatà, jūsų sveikatà*, įvardis *jūs „tu“* reikšmė.

4. Sangražinis įvardis *savęs* turi seną formą ir yra išlaikęs, kaip latvių ir slavų kalbose, seną vartoseną: jis nurodo ne tik asmens, apie kurį kalbama, bet ir kalbančiojo, taip pat pašnekovo santykį su pačiu savimi. Sangražinio įvardžio šaknį turintys savybiniai *sàvo, sãvas, -à* taip pat gali nurodyti daikto priklausomumą visiems trimis asmenims, einantiems sakinyje veiksmo arba būsenos subjektais.

5. Lietuvių kalboje pagrindinės savybinių įvardžių formos dabar yra *màno, tàvo, sàvo*. Senieji savybiniai *mãnas, -à, tãvas, -à* iš viso nyksta, o *sãvas, -à* įgauna naują kokybinę būdvardžio reikšmę „nesvetimas“. Įvardžiuotinės formos *manàsis, -óji, tavàsis, -óji* ir t. t., taip pat naujai susidarę priesagos *-iškis, -ė* vediniai *manĩškis, -ė, tavĩškis, -ė* ir t. t., skirtingai nuo kitų savybinių, dažniausiai vartojami kaip daiktavardžiai vadinamojo artimo priklausomumo reikšmė.

6. Senieji parodomieji įvardžiai *tàs, tà, šis, ši, šitas, -a, anàs, -à* yra išlaikę senobinę trijų deikšių sistemą: *šis, ši* ir *šitas, -a* nurodo kalbančiajam asmeniui artimiausią laiko ir erdvės atžvilgiu žinomą daiktą, *anàs, -à* — labiausiai nuo kalbančiojo asmens nutolusį žinomą daiktą, *tàs, tà* — daugiau ar mažiau nuo kalbančiojo asmens nutolusį žinomą daiktą (nuotolio atžvilgiu jo deiksė nėra taip apibrėžta, kaip *šis, ši, šitas, -a* arba *anàs, -à* deiksės). Ypatybes nurodančių parodomųjų įvardžių *tóks, -ià, šiòks, -ià, šitòks, -ia, anòks, -ia* trijų deikšių sistema irsta, vietoje kitų vis daugiau įsigali įvardis *tóks, -ià*.

7. Įvardžiai *tàs, tà, šis, ši, šitas, -a* vartojami, nurodant žinomus daiktus su pabrėžtu išskyrimu ir anaforiškai, t. y. pakartojant tai, kas buvo minėta be pabrėžto išskyrimo. Šalia deikšinių reikšmių įvardžiai *tàs, tà* ir *tóks, -ià* jau yra išrutulioję pabrėžiamąją funkciją. Įvardis *tàs, tà* pasi-taiko kaip subjektyvaus pobūdžio pabrėžiamasis (ne obligatus) artikelis, *tóks, -ià* pabrėžia patį daiktą arba daikto ypatybę, sustiprindamas jos kiekį.

8. Įvardis *ãnas, aĩs, -à* trečiojo asmens reikšmė lietuvių kalbos tarmėse galėjo išsirutulioti iš to paties parodomosios reikšmės įvardžio anaforinės vartosenos. *Ãnas, -à, aĩys, aĩnos* vardininkų formos, gavusios trečiojo asmens reikšmę, su *jis, ji* kitų linksnių formomis sudarė supletyvinę paradigmą tam tikrame rytų aukštaičių tarmės plote, kaip dabartinėse slavų kalbose. Liet. *ãnas, aĩs, -à* ir sl. *onъ* vartoseną trečiojo asmens reikšmė yra bendras, bet greičiausiai savarankiškas abiejų kalbų grupių reiškiny.

9. Naujai susidariusių samplaikinių įvardžių *tas pàts, ta patì, toks, -ià pàt* reikšmės svyruoja, priklausomai nuo sudaromųjų žodžių reikšmės, tarp parodomųjų ir neapibrėžiamųjų atskiriamųjų. Vienu atveju šie įvardžiai nurodo žinomą daiktą arba ypatybę. Kitu atveju jie neturi parodomiesiems būdingo apibrėžiamojo elemento — nurodo tik daikto arba ypatybės tapatumą.

10. Klausiamieji — santykiniai įvardžiai pagal savo funkciją nėra galutinai atsiriboję. Netiesioginio klausimo sakiniuose įvardžiai *kàs, kóks, -ià, kuris, -ì, katràs, -à* ir kt., be santykinės (jungiamosios) funkcijos, kartais išlaiko ir klausiamąją (įvardžiu prasidedantis šalutinis sakinytis turi klausiamąją intonaciją). Senesnė šių įvardžių klausimo funkcija.

Sakiniuose be klausiamosios intonacijos klausiamieji įvardžiai pabrėžia daiktą bei ypatybę.

11. Visi neapibrėžiamieji įvardžiai (tiek *kàs, kóks, -ià, katràs, -à* ir kt., tiek *kitas, -à, visas, -à* ir pan.) savo bendruoju reikšmės pobūdžiu priešpastatyti parodomiesiems: pastarieji nurodo žinomus, apibrėžtus daiktus bei ypatybes, pirmieji — nežinomus, neapibrėžtus. Kai kurie parodomieji (pvz., *tóks, -ià*), praradę apibrėžiamąjį momentą, yra vartojami neapibrėžiamųjų reikšme.

12. Sakinyje gretinamų neapibrėžiamųjų arba parodomųjų įvardžių (*víenas, -à... kitas, -à, víenas, -à... ańtras, -à* (atskirai įvardžio reikšmės pastarasis neturi), *kit(a)s, -à... kitas, -à, vienóks, -ia... kitóks, -ia, kàs... kàs, šis, šì... tàs, tà, tàs, tà... tàs, tà, tàs, tà... kitas, -à, šióks, -ià... tóks, -ià tóks, -ià... tóks, -ià*) leksinės reikšmės tiek yra susijusios, kad tie įvardžiai, nors ir nesudaro vienos leksemos, bet, savotiškai santykiaudami sakinyje ir turėdami, kaip įvardžiui būdinga, labai apibendrintas reikšmes, drauge išreiškia panašius santykius, kaip kiti įvardžiai. Jie nurodo neapibrėžtų daiktų ar ypatybių savitarpio santykius, atskirdami vieną neapibrėžtą daiktą ar ypatybę nuo kito, tos pat rūšies ar skirtingo daikto bei ypatybės. Parodomieji įvardžiai, sudarydami poras, nebeturi apibrėžiamojo elemento, nors, atskirai eidami, paprastai visada išlaiko apibrėžiamąją funkciją.

13. Pažymimasis įvardis *pàts, -ì* lietuvių kalboje yra atėjęs iš daiktavardžių ir savo reikšmės pobūdžiu skiriasi nuo kitų įvardžių.

Vilnius

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS²⁷

Ad	— Adutiškis, Švenčionių r.
al.	— aliatyvas.
Aln	— Alantà (Aluntà), Molėtų r.
Als	— Alsėdžiai, Plungės r.
Alv	— Ąlovė, Alytaus r.
An	— Anykščiai.
And	— Andrióniškis, Anykščių r.
angl.	— anglų kalba.
Apr	— apaštalo Jono apreikimas (biblija).
Arm	— Armėniškės, Baltarusijos TSR, Gardino s., Varenavo r.

²⁷ Rajonų pavadinimai pažymėti pagal ankstesnį (iki 1962 m.) administracinį padalinimą.

- aukšt. — aukštaičių.
- BalčGP — Broliai Grimai, Pasakos, Vertė J. Balčikonis, Vilnius, 1954 (skaitmens rodo puslapius).
- BalčHP — V. Haufas, Pasakos, Vertė J. Balčikonis, Vilnius, 1956 (skaitmens rodo puslapius).
- BalčTVN — Tūkstantis ir viena naktis, Vertė J. Balčikonis, Vilnius, 1958 (skaitmens rodo puslapius).
- BaltPV I — J. Baltušis, Parduotos vasaros, I, Vilnius, 1957 (skaitmens rodo puslapius).
- BaltPV₁ I — J. Baltušis, Parduotos vasaros, I, Vilnius, 1958 (skaitmens rodo puslapius).
- BaltRn — J. Baltušis, Rinktinė, Vilnius, 1952 (skaitmens rodo puslapius).
- BaltrTK — A. Baltrūnas, Tolimi keliai, I, II, Vilnius, 1958 (skaitmens rodo tomus ir puslapius).
- BaranAS — Antanas Baranauskas, Anykščių šilelis, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949 (skaitmens rodo puslapius).
- BaranLM — Litauische Mundarten, ges. von A. Baranowski, Band I, Texte aus dem Weberschen Nachlass herausgegeben von F. Specht [...], Leipzig, 1920 (skaitmens rodo puslapius).
- BB — (su biblijos teksto nurodymais) Biblia tatau estī Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischkai pergulditas per Janą Bretkuną Lietuwos Pleboną Karaliaucziue (1590). (Cituojama rankraščio fotokopija, 1950, Vilniaus Valst. V. Kapsuko v. universiteto mokslinės bibliotekos Rankraščių sk., sign. D 519).
- BielDG — Alfonsas Bieliauskas, Darbo gatvė, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956 (skaitmens rodo puslapius).
- BilR I — Jonas Biliūnas, Raštai, I, Vilnius, 1954 (skaitmens rodo puslapius).
- BP — Postilla tatau estī Trumpas ir Prastas Ischguldimas Evangeliu [...] Per Janą Bretkuną [...] Karaliaucziue [...] 1591, I, II (skaitmens rodo dalis ir puslapius).
- Brsł — Breslaujė (Braslavas), Baltarusijos TSR, Połocko s.
- Brł — Bałtininkai, Vilkaviškio r.
- Brž — Biržai.
- BsO — Ožkabalių dainos, Surinko J. Basanavičius, Shenandoah, Pa. 1902, du tomai (skaitmens rodo dainos numerį).
- Bt — (su biblijos teksto nurodymais) S. Bythner, Naujas Testamentas [...] Pirmą kartą ant Svieto Lietuwiszkoj kalboj [...] Su didziu dabojimu pėrgulditas [...] Lietuvos žmonėms ant iszganitingos naudōs Iszspāustas. Druka-wōjo arba iszspāude Spāustuwoj Reusnėro Karaliaučiuj', Mėtu MDCCI.
- Būg — K. Būgos (1879—1924) lapeliai.
- BūgAS — Kazimiero Būgos Aistiški studijai, I dalis, Peterburgas, 1908 (skaitmens rodo puslapius).
- CvR — Petras Cvirka, Raštai, I—XII, Vilnius, 1949—1956 (skaitmens rodo tomus ir puslapius).
- ček. — čekų kalba.
- d. — daina.
- DaukB — Budą Senowęs — Lėtuwiū Kalnienū ir Žamajtiū iszraszję Pagał Senowęs Rasztū Jokyb's Łaukys, Petropīlie, 1845 (skaitmens rodo puslapius).
- DaukRR — S. Daukantas, Rinktiniai raštai, Vilnius, 1955 (skaitmens rodo puslapius).
- Dbk — Debeikiai, Anykščių r.
- dg. — daugiskaita.
- Dglš — Daugėliškis, Ignalinos r.
- Dkš — Daukšiai, Kapsuko r.
- Dkšt — Dūkštas, Ignalinos r.

- DonR — Kristijonas Donelaitis, Raštai, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1950 (skaitmens rodo puslapius).
- DovPK — J. Dovydaitis, Pavojingi keliai, Vilnius, 1956 (skaitmens rodo puslapius).
- DP — Postilla Catholica, Tái est: Išguldymas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir šventės per wissús metús. Per Kùinigà Mikaloiv Davkszą Kanonikà Médnikų, iz lėkiszko pergùldita [...] Wilniui [...] 1599 (skaitmens rodo puslapius).
- Ds — Dusetos, Zarasų r.
- Dsn — Dysnà, Ignalinos r.
- Dv — Dievėniškės, Šalčininkų r.
- DvD — Dainos, Jurgio Dovydaičio surinktos [...] Kaunas, 1931 (skaitmens rodo dainos numerį).
- Eiš — Eišiškės (Eišiškės).
- Er — Ėriškiai, Ramygalos r.
- Erž — Ėržvilkas, Skaudvilės r.
- gal. — galininkas.
- Ggr — Gegrėnai, Plungės r.
- Glv — Gėlvonai, Širvintų r.
- got. — gotų kalba.
- Grdž — Girdžiaĩ, Jurbarko r.
- Grg — Gargždaĩ, Klaipėdos r.
- GricKV — A. Gricius, Karšta vasara, Vilnius, 1955 (skaitmens rodo puslapius).
- Crk — Giřkalnis, Raseinių r.
- Grš — Griřkabūdis, Šakių r.
- Gršl — Grūřlaukis, Kretingos r.
- Grv — Gervėčiai, Baltarusijos TSR, Molodečno s., Astravo r.
- Grz — Gruzďžiaĩ, Šiaulių r.
- Gs — Geistaraĩ (Didvyžiaĩ), Vilkaviškio r.
- I — Laurynas Ivinskis (1811—1881), jo raštai.
- ide. — indoeuropiečių.
- Ign — Ignalinà.
- in. — inagininkas.
- J — Литовский словарь А. Юшкевича съ толкованиемъ словъ на русском и польскомъ языкахъ, Выпускъ первый, Санктпетербургъ, 1897, выпускъ второй, Санктпетербургъ 1904, Выпускъ третий, Петроградъ, 1922. (Tuø pačiu ženklu žymimi žodžiai iš nespausdintos žodyno dalies. J su puslapio skaitmenimi reiřkia žodžius, paimtus ne iš alfabetinės spausdinto žodyno eilės).
- Jabl — Jono Jablonskio (1860—1930) lapeliai.
- JablG — Rygiřkių Jono Lietuvių kalbos gramatika, Kaunas — Vilnius, 1922 (skaitmens rodo puslapius).
- JablRR I — J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, I tomas, Vilnius, 1957 (skaitmens rodo puslapius).
- JablS — Rygiřkių Jono Lietuvjų kalbos sintaksė, Seinai, 1911 (skaitmens rodo puslapius).
- JD — Lietuviřkos dągnos užrašýtos par Antàną Juřkevičę, Казань, I — 1880, II — 1881, III — 1882 (skaitmens rodo dainos numerį).
- JnG — K. Jaunius, Lietuvjų kalbos gramatika, Petrapilis, 1908 — 1916 (skaitmens rodo puslapius).
- Jnř — Jõniřkis.
- Jrb — Jurbarkas.

- Jrk — Litauische Märchen und Erzählungen. Aus dem Volke gesammelt und in verschiedenen Dialekten, vornehmlich aber im Galbraster Dialekt mitgeteilt von C. Jurkschat, Pl. Gedruckt im Auftrage der litauisch — literarischen Gesellschaft zu Tilsit 1898 (skaitmens rodo puslapius).
- JV — Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos par Antaną Juškėvičę ir išspaudintos par Joną Juškėvičę, Peropylė, 1883 (skaitmens rodo dainos numerį).
- Jž — Jūžintai, Rokiškio r.
- K — Wörterbuch der litauischen Sprache von Friedrich Kurschat, Erster Theil: Deutsch — litauisches Wörterbuch, Halle, B. 1 — 1870, B. II — 1874 (skaitmens rodo dalis ir puslapius), Zweiter Theil: Litauisch-deutsches Wörterbuch, Halle, a. S, 1883 (žymimas tik K).
- Kal — Kalnālis, Kretingos r.
- kilm. — kilmininkas.
- KL — Katechizm Ledesmy w przekładzie wschodnio—litewskim, W Krakowie, 1890 (skaitmens rodo puslapius).
- KlpD — Klaipėdiškių dainos, Surinko Jons Pakalniškis, Išleido A. Bruožis, Vilnius, 1908 (skaitmens rodo dainos numerį).
- KlvrŽ — Žemaičių Kalvariją, Plungės r.
- KoG — Grammatyka języka żmudzkiego ułożona przez X. Kalixta Kossakawskiego [...] Kalbrieda ležuwio žiamaytiszko, Wilno [...], 1832 (skaitmens rodo puslapius).
- KorsRn — Kostas Korsakas, Rinktinė, Vilnius, 1950 (skaitmens rodo puslapius).
- Kp — Kūpiškis.
- KrėvAP — Vincas Krėvė, Apsakymai ir padavimai, Vilnius, 1955 (skaitmens rodo puslapius).
- Krok — Krókialaukis, Alytaus r.
- Krt — Kařtena, Kretingos r.
- Krtn — Kretingā.
- Kš — Kaišiadōrys.
- Ktk — Kūktiškės, Utenos r.
- Kv — Kvėdarna, Šilalės r.
- lat. — latvių kalba.
- LB — Litauische Volkslieder und Märchen aus dem preussischen und dem russischen Litauen, gesammelt von A. Leskien und K. Brugmann, Strassburg, 1882 (skaitmens rodo puslapius).
- LC — Lietuviszka Ceitunga, Iszeinanti kas Utarninkā, Klaipėda (1877—1889) (skaitmens rodo metus ir numerius).
- lenk. — lenkų kalba.
- lk. — literatūrinė kalba.
- Lkm — Liñkmenys, Švenčionių r.
- Lkv — Laūkuva, Rietavo r.
- Ln — Lėnas, Anykščių r.
- Irkv — Linkuvā, Pakruojo r.
- lot. — lotynų kalba.
- Lp — Léipalingis, Lazdijų r.
- LT — Lietuvių Tauta, Lietuvių mokslo draugijos raštai, I—V kn., Vilnius, 1907—1936 (skaitmens rodo knygas ir puslapius).
- Lz — Laz(d)ūnai, Baltarusijos TSR, Molodečno s., Jurotiškių r.
- Lzd — Lazdijai.
- LzPR — Lazdynų Pelėda, Raštai, I—VII, Vilnius, 1954—1955 (skaitmens rodo tomus ir puslapius).
- M — Lietuwiszakai — Latvischkai — Lenkiszakai — Rusiszkas žodynas M. Miežinio, Tilžėje, 1894.
- MairRR I — Maironis, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1956 (skaitmens rodo puslapius).

- MarcinkDP — Just. Marcinkevičius, Dvidešimtas pavasaris, Vilnius, 1956 (skaitmens rodo puslapius).
- MiežBP — Eduardas Mieželaitis, Broliška poema, Vilnius, 1954 (skaitmens rodo puslapius).
- MiežML — E. Mieželaitis, Mano lakštingala, Vilnius, 1956 (skaitmens rodo puslapius).
- Myk-PutS I — V. Mykolaitis-Putinas, Sukilėliai, I, Vilnius, 1957 (skaitmens rodo puslapius).
- Mit — Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft, Bd. I—VI, Heidelberg, 1883—1912 (skaitmens rodo tomus ir puslapius).
- Mlt — Molėtai.
- MontvRn — Vytautas Montvila, Rinktinė, Vilnius, 1950 (skaitmens rodo puslapius).
- mot. g. — moteriškoji giminė.
- Moz — Mozės knygos (1, 2, 3, 4, 5) (biblija).
- MP — Postilla Lietuwiszka Tatai est Ižguldimas prastas Ewangeliu ant kožnos Nedėlios ir Szwentes per wisus metus, kurios pagal buda sena Bažnicziou Diewa est skaitomos. Nu isz nauia su didžiu perweizdeghimu est ižduota [...] Wilniuj per Jokubą Morkuną [...] Metuose [...] 1600 (skaitmens rodo puslapius).
- MPs — Pasakų rinkinys, Rankraštis, K. Būgos gautas iš J. Murkos.
- Mrp — Marijampolis, Vilniaus r.
- Mrs — Mirosławas, Alytaus r.
- Mž — Mažvydas, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams [...] Kaunas, 1922 (skaitmens rodo puslapius).
- Mžk — Mažėkiai.
- Nm — Kudirkos Naūmiestis, Sakių r.
- Nmč — Nemenčinė.
- NS — Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje A. R. Niemi ir A. Sabaliausko surinktos, Annales Academiae scientiarum Fennicae, Ser. B. Tom. VI (1911) (skaitmens rodo dainos numerį).
- Ns — Nusidawimai apie Ewangelijos Prasiplatinimą tarp Žydų ir Pagonų. (Pirmasis lietuvių laikraštis, ėjęs 1832—1914 m. Prūsiose; skaitmens rodo metus ir numerius).
- OG — Jan Otrębski, Wschodnio-litewskie narzecze twereckie, Część I, Gramatyka, Kraków, 1934 (skaitmens rodo puslapius).
- PaukštAA — J. Paukštelis, Audra ateina, Vilnius, 1956 (skaitmens rodo puslapius).
- Pc — Pociūnėliai, Radviliškio r.
- Pg — Pagiriai, Ramygalos r.
- PgrT — Pagramančio tarmė, Kaunas, 1939 (skaitmens rodo puslapius).
- Plm — Palómenė, Kaišiadorių r.
- Pls — Pelesà, Baltarusijos TSR, Gardino s., Rodūnės r.
- Plš — Palūšė, Ignalinos r.
- Plt — Pläteliai, Plungės r.
- Pn — Panevėžys.
- Pnd — Pandėlys, Rokiškio r.
- PP — Patarles ir priežodžiai, Vilnius, 1958 (skaitmens rodo puslapius).
- pr. — prūsų kalba.
- Prn — Prienai.
- ps. — pasaka.
- Pš — Pašvitinys, Pakruojo r.
- RD — Liudo Rėzos Dainos pirmojo lietuviško dainyno III leidimas, I ir II dalis, Kaunas, 1935, 1937 (skaitmens rodo dainos numerį).
- Rdm — Rudaminà, Lazdijų r.
- Rgv — Raguvà, Panevėžio r.

Rm	— Ramýgala.
Rod	— Ródūnė, Baltarusijos TSR, Gardino s.
Rsn	— Rūsnė, Šilutės r.
Rt	— Rietāvas.
rus.	— rusų kalba.
SchG	— Handbuch der litauischen Sprache von August Schleicher, I, Grammatik, Prag, 1856 (skaitmens rodo puslapius).
SD	— Dictionarium trium lingvarum, In usum Studiosae Iuventutis, Avctore R. P. Constantino Szyrwid [...] Quinta editio [...] Vilnae [...] MDCCXIII (skaitmens rodo puslapius).
Sdk	— Sudeikiai, Utenos r.
Sg	— Saūgos, Šilutės r.
SimonR	— I. Simonaitytė, Raštai, I—VI, Vilnius, 1956—1958 (skaitmens rodo tomus ir puslapius).
SimonVK	— Ieva Simonaitytė, Vilius Karalius, I—II, Vilnius, 1956 (skaitmens rodo tomus ir puslapius).
s. ind.	— senovės indų kalba.
Skd	— Skuodas.
Skdv	— Skaudvilė.
Skp	— Skāpiškis, Rokiškio r.
Slm	— Salāmiestis, Kupiškio r.
Slnt	— Salantai, Kretingos r.
Smn	— Siėnas, Alytaus r.
SNērP I	— Salomėja Nėris, Poezija, I, Kaunas, 1946 (skaitmens rodo puslapius).
SNērR I	— Salomėja Nėris, Raštai, I, Vilnius, 1957 (skaitmens rodo puslapius).
Srj	— Seirijai, Lazdijų r.
SruogD	— Balys Sruoga, Deivė iš ežero, Vilnius, 1919 (skaitmens rodo puslapius).
SruogDM	— Balys Sruoga, Dievų miškas, Vilnius, 1960 (skaitmens rodo puslapius).
SruogR III	— B. Sruoga, Raštai, III, Vilnius, 1957 (skaitmens rodo puslapius).
s. sl.	— senovės slavų kalba.
StanD	— Daynas Žemaycziu surinktas yr ysz'dutas par Symona Stanewicze [...] Wyniuje [...] 1829 (skaitmens rodo dainos numerį).
StanP	— Simonas Stanevyčia, Pasakėčios, Paruošė Jurgis Lebedys, Kaunas, 1948 (skaitmens rodo puslapius).
StngŽ	— Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje, Kaunas, 1933 (skaitmens rodo puslapi).
Str	— Strūnaitis, Švenčionių r.
Sv	— Svėdasai, Anykščių r.
Šauk	— Šaukenai, Užvenčio r.
Šd	— Šeduvà, Radviliškio r.
ŠimkA	— Jonas Šimkus, Apsakymai, Vilnius, 1953 (skaitmens rodo puslapius).
Škn	— Šakyna, Šiaulių r.
Šl	— Šiauliai.
Šln	— Šiaulėnai, Radviliškio r.
Šlu	— Šilutė.
Šts	— Šatės, Skuodo r.
Švnč	— Švenčionys ir Švenčionėliai.
tarm.	— tarminis.
Trak	— Trakai.
Trgn	— Tauragnai, Utenos r.
Tt	— Tėtuvėnai, Kelmės r.
Tvr	— Tverėčius, Ignalinos r.
Ukm	— Ukmergė.
Up	— Upyna, Skaudvilės r.
Ut	— Utenà.

Užg	— Užguostis, Jiezno r.
Užp	— Užpaliai, Utenos r.
Užv	— Užventis.
VaičiūnD	— Petras Vaičiūnas, Dramos, Vilnius, 1956 (skaitmens rodo puslapius).
VaižgRR I	— Vaižgantas, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1957 (skaitmens rodo puslapius).
vard.	— vardininkas.
Varn	— Vaŋniai.
Vdk	— Vidūklė, Raseinių r.
Vdžg	— Vadžgirys, Raseinių r.
VencI GD	— A. Venclova, Gimimo diena, Vilnius, 1959 (skaitmens rodo puslapius).
VencIR	— Antanas Venclova, Raštai, Trys tomai, Vilnius, 1955 (skaitmens rodo tomus ir puslapius).
VencITB	— A. Venclova, Taikos balandžiai, Vilnius, 1952 (skaitmens rodo puslapius).
VienIMA	— A. Vienuolis, Iš mano atsiminimų, Vilnius, 1957 (skaitmens rodo puslapius).
VienR	— A. Vienuolis, Raštai, 7 tomai, Vilnius, 1953—1955 (skaitmens rodo tomus ir puslapius).
vyr. g.	— vyriškoji giminė.
Vj	— Vajaslškis, Zarasų r.
Vlk	— Valkiniškai, Eišiškių r.
Vlkj	— Vilkijà.
Vlkv	— Vilkaviškis.
vn.	— vienaskaita.
vok.	— vokiečių kalba.
Vrn	— Varėnà.
Vrnv	— Varenāvas (Balatnà), Baltarusijos TSR, Gardino s.
Vs	— Veisiejai, Lazdijų r.
Všk	— Vaškai, Pasvalio r.
Vvr	— Veiviržėnai, Klaipėdos r.
Zt	— Zietela (Diatlovo), Baltarusijos TSR, Gardino s.
Žal	— Žalióji, Vilkaviškio r.
ŽemR	— Žemaitė, Raštai, Šeši tomai, Vilnius, 1956—1957 (skaitmens rodo tomus ir puslapius).
Žsl	— Žasliai, Kaišiadorių r.

МЕСТОИМЕННИЯ И ИХ ЗНАЧЕНИЯ В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

А. ВАЛЯЦКЕНЕ

Резюме

1. По своему значению местоимения в литовском языке делятся на семь разрядов: 1) личные (*ąš, tù, jìs, jì, mēs, jūs, jiẽ, jõs, támsta*), 2) возвратное (*savęs*), 3) притяжательные (*màno, tàvo, sàvo, mānas, -à, tāvas, -à, sāvas, -à, manàsis, -óji, tavàsis, -óji* и т. д. *manìškis, -è, tavìškis, -è* и т. д.), 4) указательные (*tàs, tà, šis, ši, šitas, -a, anàs, -à, tóks, -ià, šióks, -ià, šitoks, -ia, anóks, -ia, tas pàts, ta patì, pàts tàs, patì tà*,

tòks, *-ia pàt*), 5) вопросительно-относительные (*kàs*, *kóks*, *-ià*, *kuris*, *-i*, *katràs*, *-à*, *kienõ*, *keli*, *-ios*, *keliñtas*, *-à*, *kelerì*, *-ios*), 6) неопределенные: а) собственно-неопределенные (*kàs*, *kóks*, *-ià*, *kažkàs*, *kažkóks*, *-ià* и др.), б) отличительные (*kitas*, *-à*, *vienas*, *-à* и др.), в) обобщающие: утвердительные (*vìsas*, *-à*, *kiekvienas*, *-à* и др.), отрицательные (*niẽkas*, *jóks*, *-ià* и др.), 7) определительное (*pàts*, *-i*).

2. Личные местоимения *àš*, *mēs*, *tù*, *jūs*, *jìs*, *jì* образуют систему трех лиц, которая выражает основные элементы акта речи: говорящего, собеседника и лицо или предмет, о котором идет речь. Личные местоимения в литовском языке для выражения категории лица глаголов не обязательны. Формы *àš*, *mēs*, *tù*, *jūs* указывают обычно на лица. Местоимение *jìs*, *jì* употребляются в историческом периоде литовского языка только как личное, но своим происхождением является указательным. Ввиду того оно указывает не только на лица, но и на предметы.

3. Новообразованное местоимение *támsta* в литовском языке не выражает новых отношений между лицами, он является формой вежливости второго лица. При вежливом обращении ко второму лицу также употребляются местоимение *pàts*, *-i*, имя прилагательное *sveikas*, *-à*, сочетания имени существительного *sveikatà* (без конкретного вещественного значения) с местоимениями: *támstos sveikatà*, *jūsų sveikatà*, местоимение *jūs* в значении «ты».

4. Возвратное местоимение *savęs* имеет старую основу и сохранил в литовском языке, так же как в латышском и славянских языках, старое значение: оно указывает на отношение каждого из трех лиц к самому себе. Притяжательные местоимения *sàvo*, *sāvas*, *-à*, имеющие основу возвратного местоимения, также могут указывать на принадлежность предмета всем трем лицам, служащим в предложении для выражения субъекта действия или состояния.

5. Основные формы притяжательных местоимений в современном литовском языке *màno*, *tàvo*, *sàvo*. Старые притяжательные *mānas*, *-à*, *tāvas*, *-à* находятся на стадии исчезновения, а *sāvas*, *-à* приобретает новое качественное значение имени прилагательного «нечужой». Местоименные формы *manàsis*, *-óji*, *tavàsis*, *-óji* и т. д., а также новообразованные местоимения с суффиксом *-iškis*, *-ė* (*maniškis*, *-ė* и т. д.), в отличие от других притяжательных местоимений, употребляются чаще всего как имена существительные в значении так называемой «близкой принадлежности».

6. Старые указательные местоимения *tàs*, *tà*, *šìs*, *ši*, *šìtas*, *-a*, *anàs*, *-à* сохранили в литовском языке старую трехчленную систему: *šìs*, *ši* и *šìtas*, *-a* указывают на ближайший известный предмет, *anàs*, *-à* — на наиболее отдаленный и *tàs*, *tà* — на более или менее отдаленный от говорящего лица в отношении пространства и времени известный предмет. Трехчленная система указательных местоимений *tòks*, *-ià*, *šióks*, *-ià*, *šitòks*, *-ia*, *anóks*, *-ia* в литовском языке разлагается в пользу местоимения *tòks*, *-ià*.

7. Местоимения *tàs, tà, šis, šì, šitas, -a* употребляются при указании на известный предмет с подчеркнутым выделением, а также анафорически, т. е. только указывая на ранее упомянутое. Наряду с указательным значением местоимения *tàs, tà* и *tóks, -ià* приобрели функцию подчеркивания. Местоимение *tàs, tà* встречается как субъективный подчеркивающий артикль, местоимение *tóks, -ià* подчеркивает сам предмет или признак предмета, усиливая степень его проявления.

8. Местоимение *ānas, añs, -à* в значении третьего лица в говорах литовского языка могло развиваться от указательного местоимения *anàs, -à* в анафорическом употреблении. Формы именительного падежа *ānas, -à, ānys, ānos*, приобретшие значение третьего лица, с формами косвенных падежей от *jìs, jì* образовали суплетивную парадигму в восточных говорах литовского языка, как в современных славянских языках, кроме болгарского литературного языка. Литовский *ānas, añs, -à* и славянский *онъ* в значении третьего лица, вероятно, являются общим, но самостоятельным явлением обоих языков.

9. Значения новообразованных составных местоимений *tas pàts, ta patì, toks pàt, tokia pàt* колеблются в зависимости от значения образующих слов между указательными и неопределенными отличительными. В одном случае они указывают на известный предмет или признак предмета, подчеркивая, что этот предмет или признак являются именно теми, а не другими. В другом случае они не имеют определенного элемента, свойственного указательным местоимениям, указывают только на тождество предмета или признака.

10. Вопросительно-относительные местоимения по своим функциям окончательно не обособились. Местоимения *kàs, kóks, -ià, kuris, -ì, katràs, -à* и др. в качестве союзных слов, кроме соединительной, иногда сохраняют и вопросительную функцию. Более древней является вопросительная функция. В предложениях без вопросительной интонации вопросительно-относительные местоимения подчеркивают предмет или признак предмета.

11. Все неопределенные местоимения (к ним относятся не только *kàs, kóks, -ià, kažkóks, -ià* и т. д., но и *kìtas, -à, vìsas, -à* и др.) по своему общему значению противопоставлены указательным: последние указывают на известные определенные предметы или качества, первые — на неопределенные. Некоторые указательные местоимения, потеряв определенность, употребляются в качестве неопределенных (*tóks, -ià*).

12. Лексические значения сопоставляемых в предложении неопределенных или указательных местоимений (*vienas, -à... kìtas, -à, vianas, -à... añtras* и т. д.) относятся друг к другу так, что эти местоимения, хотя и не составляют одной лексемы, при своеобразном отношении в предложении приобретают новую функцию, т. е. выражают взаимоотно-

ношение предметов или признаков. Так происходит потому, что местоимения имеют весьма отвлеченные значения. Указательные местоимения, употребляющиеся парами, теряют элемент определенности, хотя в самостоятельном употреблении эти местоимения сохраняют функцию определенности.

13. Определительное местоимение *pàts*, *-i* в литовском языке произошло от имени существительного и отличается от других местоимений по характеру своего значения.
